

Culinaire gebruiken op hoogtijdagen

Met 'een kromme arm' en 'op de kaas' gaan zijn twee uitdrukkingen die verwijzen naar sleutelmomenten in het leven. In Noord-Brabant gingen de buurvrouwen 'met een kromme arm' op kraamvisite. Een kraamgezin kon een steuntje in de rug goed gebruiken en de vrouwen die op kraamvisite gingen namen daarom een mand met wat etenswaren, zoals eieren, mee voor de kraamvrouw. Die mand droegen zij aan een kromme arm. Als iemand zei dat hij 'op de kaas' ging, dan wist men dat hij naar een begrafenis moest. Een begrafenis was vroeger een langdurige gebeurtenis: eerst liep men achter de kist naar de kerk, daar werd in een mis afscheid genomen van de overledene, dan ging het in optocht naar het kerkhof, waar de kist na veel gebeden ter aarde werd besteld. Omdat je vroeger alleen nuchter ter communie mocht gaan, hadden de begrafenisgangers na de plechtigheid wel behoefte aan een maaltijd voordat ze huiswaarts keerden. Dat was in Brabant een koffiemaaltijd met een boterham met kaas. Na gelang er geld was, werd die broodmaaltijd uitgebreid met andersoortig beleg en natuurlijk met een brandewijntje met suiker.

Suikerbonen en beschuit met muisjes

In dit tweede nummer van *Volkscultuur Magazine* wordt verslag gedaan van een onderzoek in Brabant en Limburg naar eten en drinken op hoogtijdagen. Het Noord-Brabantse onderzoek sprak mij erg aan. Zelf heb ik in de jaren zeventig, als lid van de heemkundekring Tilborgh, heel wat oudere mensen geïnterviewd over de gewoonten in hun jeugd. De mensen met wie ik gepraat heb waren ongeveer één generatie ouder dan de respondenten van 'Suikerbonen en beschuit met muisjes', maar er zijn toch veel parallellen te trekken. Het feit dat over een bevalling niet gesproken werd bijvoorbeeld. Ik kreeg niet de indruk dat het taboe was, maar in Brabant was het de gewoonte om over een aantal zaken, zoals seks, niet te praten. Iedereen wist het, iedereen deed het, maar het was geen onderwerp van gesprek.

De rol van de buurt

Burenhulp was in de jaren tussen de twee wereldoorlogen nog erg belangrijk. Geboorte, huwelijk en overlijden waren zaken die de hele buurt aangingen. Als een vrouw zeven maanden zwanger was, werden de buurvrouwen uitgenodigd om te 'deurzichten'. De kraamvrouw moest dan gereed zijn voor de bevalling en met hulp van haar moeder en schoonmoeder had zij het hele huis schoon-gemaakt en de kraamkamer ingericht. De buurt kwam dat onder het genot van een advocaatje keuren. De kasten werden open-gedaan en de luiermant met babykleertjes werd bekeken. Natuurlijk was dat een goed moment om elkaar met bakerpraatjes te vermaken. Als de bevalling aanstaande was, spoedden de vrouwen die het dichtstbij woonden zich naar het kraamhuis om steun te bieden, de andere kinderen op te vangen en de mannen op een afstand te houden. Was het kind geboren, dan bracht de hele buurt wat te eten naar het kraamgezin. Iedereen gaf wat hij kon missen: een pannetje bouillon voor de kraamvrouw om aan te sterken of eierstruif voor het hele gezin.

Beschuit met muisjes

Een beschuit met muisjes was in die tijd nog een luxe. Muisjes - anijszaadjes - waren goed voor de kraamvrouw om de moedermelk op te wekken en op een boterham met *goei* boter werden de muisjes ook wel uitgedeeld aan de visite. Over de beschuit tekende ik een verhaal op dat zich afspeelde in het laatste kwartaal van de negentiende eeuw.

Een meisje uit de Hasseltstraat in Tilburg diende bij een textielabri-kant in de Goirkestraat. Daar werd bij de komst van een nieuw kindje beschuit met muisjes geserveerd aan de visite. Omdat zij nog nooit zo'n krokante beschuit gezien had, drukte zij er een achter-over voor haar familie. Toen het dienstmeisje echter een paar dagen later thuis met de beschuit wilde pronken, bleek het helemaal slap geworden te zijn. Ze snapte er niets van. Het had zo'n indruk gemaakt dat het verhaal over de beschuit met muisjes bijna een eeuw later nog verteld werd. Gelukkig voor ons, want nu weten wij vanaf wanneer de beschuit bij de kraamgebruiken is gaan behoren.

Jenke Strouken

Inhoud

- 2 Voorwoord
- 4 Ik ben een antiek mens geworden
- 10 De parade gaat vreemd
- 11 Boost presenteert circustheater
- 13 Circomundo
- 15 Vijftig jaar fierljeppen als sport
- 16 Huwelijk en geboorte in het Zuiderzeemuseum
- 17 Suikerbonen en beschuit met muisjes
- 25 Pracht en praal op kleine schaal
- 26 Alledaagse dingen
- 28 Spreken is zilver en kijken is goud
- 29 De veranda van Café de Zon
- 32 Sport van zolder

Van oudsher vormen de streekdrachten een belangrijk thema in de volkscultuur. De enorme verscheidenheid van vormen, kleuren en stoffen zeggen veel over het dagelijks leven.

4

In Wijk aan Zee vertellen senioren elkaar over de eigen geschiedenis.

29

17

Suikerbonen en beschuit met muisjes is een internationaal onderzoek naar eten en drinken op hoogtijdagen.

In Moergestel is onderzoek gedaan naar de spelletjes en sporten die vroeger in deze Brabants plaats gespeeld werden.

32

Ik ben een antiek mens geworden

Nieuw standaardwerk over Zeeuwse klederdrachten (1800-2000)

Van oudsher behoren de nationale klederdrachten tot de core business van de volkskunde. De enorme verscheidenheid in vormen, kleuren en stoffen (die overigens pas omstreeks 1900 haar hoogtepunt beleefde!); de strikte regels voor het al dan niet dragen van een bepaald kostuum; het op het eerste gezicht stevig verankerd zijn in tradities: dat maakt streekdrachten tot een welhaast ideaal onderwerp van studie.

Maar we vinden natuurlijk veel meer onderwerpen in het huis van de volkskunde. Van nederzettingen en boerderijen, via kleding en voeding, tot feesten, geloof en geneeskunde – alle aspecten van cultuur met een kleine c hebben in het huis van de volkskunde een plaatsje gekregen. Het huis van de volkskunde is de bijnaam voor het plan Hoffmann-Krayer, een overzicht dat door de Zwitserse volkskundige Eduard Hoffmann-Krayer (1864-1936) in 1919 werd opgezet om volkskundige literatuur gemakkelijk in te delen. Het huis van de volkskunde telt véle kamers.

Zeeland had omstreeks 1900 zestien streekdrachten.

Het huis van de volkskunde

Het zou Hoffmann-Krayer echter niet gemakkelijk zijn gevallen om het pas verschenen boek *De Zeeuwse Streekdrachten 1800-2000* een plek te geven. Het laat zich namelijk niet gemakkelijk in een bepaald hokje duwen. Het gaat niet alleen over kleding, maar ook over de Zeeuwse samenleving, handel, ambachten en het opkomend toerisme. Daarin staat het boek niet op zich. Het typeert de huidige aanpak om de streekdrachten in hun maatschappelijke context te bekijken. De indeling van Hoffmann-Krayer heeft vooral nog een attenderende waarde: dit zijn de onderwerpen die tot de canon van de volkscultuur behoren.

De Zeeuwse Streekdrachten 1800-2000 is een initiatief van de Stichting De Zeeuwse Streekdrachten, opgericht in 2000. Streekdrachtenvereniging De Arke op Schouwen-Duiveland, Stichting Cultuurbehoud Westkapelle, Ons Boeregoed en Het Walcherse Kostuum stonden aan de wieg van deze stichting, die het plan had gevat een nieuw overzichtswerk te schrijven over Zeeuwse streekgebonden kleding. Zeeland kende omstreeks de voorlaatste eeuwwisseling maar liefst zestien verschillende kostuums. Enkele daarvan kregen – met dank aan een bekend margarinemerik – zelfs (inter)nationale bekendheid, zoals die van de Zuid-Bevelandse protestantse vrouw met grote kap en karakteristiek gouden oorijzer.

De streekdrachten waren evenwel 'gedoemd geheel te verdwijnen. Al snel is het niet meer mogelijk gedetailleerde informatie te verzamelen bij mensen die zelf of wier ouders of naaste familie de streekdracht hebben gedragen'. Met die begrijpelijke constatering begint het boek. Het uitgangspunt voor het boek was dus vastleggen voor het te laat is. Toch jammer dat men alweer teruggrijpt op die bijna obligaat geworden redenering. In de honderd jaar die aan de opmerking in dit nieuwe boek vooraf gaan, werd al zo vaak gezegd dat de drachten zouden verdwijnen. De werkelijkheid was tot nu toe steeds veel weerbarstiger.

Generatieverschillen

Na oprichting ging men voortvarend te werk. Honderd correspondenten verspreid over de hele provincie werden bereid gevonden hun kennis ten dienst te stellen van het nieuwe boek. De inspanningen van de nieuwe stichting gingen niet ongemerkt voorbij. Van zowel het Zeeuwse Prins Bernhard Cultuurfonds als van de Stichting Nederlandse Volksklederdrachten 'Collectie Koningin Wilhelmina' ontving men een (geldelijke) aanmoedigingsprijs. Ook het Nederlands Centrum voor Volkscultuur droeg financieel bij. Zo was het mogelijk dat het boek vorm kon krijgen. Diverse auteurs werden aan het schrijven gezet en er werden een eindredacteur en een beeldredacteur aangetrokken, die zich uitstekend van hun taak hebben gekweten.

Tekst

Johan de Bruijn

Foto's

Zeeuws Archief
Zeeuwse Bibliotheek

Portret van de familie Schillemans-Morres. Moeder en dochter dragen veel sierraden. Schilderij van J. Haak (1867) Particuliere collectie

Twee Walcherse meisjes
Schilderij van J.C. Frederiks
Collectie: Nederlands Openluchtmuseum

Het resultaat: een lijvig boek op groot formaat, indrukwekkend in zijn opzet en inhoud en bovendien fraai om te zien. De makers hebben het tijdvak 1800-2000 opgedeeld in blokken van vijftwintig jaar (ongeveer één generatie). Ieder hoofdstuk komt overeen met zo'n blok. Steeds vraagt men zich af hoe de Zeeuwse samenleving eruit zag; hoe de burgermode was; welke ontwikkelingen er in de streekdrachten waren en hoe de drachten er feitelijk uit zagen. Die terugkerende thema's komen de leesbaarheid van

het boek ten goede. Bovendien is het winst dat de drachten nu eens niet als iets 'heiligs' worden gezien (zoals dat in oudere boeken meestal het geval is), maar gewoon als een bepaalde, streekgebonden manier van kleden.

Klederdrachten zijn core business van de volkskunde.

Twee hoofdstukken belichten thema's die nauw met de dracht zijn verbonden: de sieraden en het boerenzakmes of 'paeremes'. Onmisbaar is de woordenlijst achteraan het boek, want wie kent nog de betekenis van het 'peper-en-zoutpakje' (zwart met wit Walchers jongenskostuum), het 'slobbergat' (split in de rok om bij de dijzak te kunnen) of de 'broekedoek' (grijs-beige wollen doek met gekleurde motieven)? Een compleet beeld van Zeeuwse streekdracht kun je het niet noemen, maar het boek komt aardig in de buurt.

Ieder gebied zijn eigen kostuum

Het is goed dat in dit nieuwe boek alle Zeeuwse drachten – ook de minder bekende zoals die op Tholen of die van Zeeuws-Vlaanderen – aan bod komen. Ieder gebied kende immers een eigen streekgebonden kostuum, dat soms echt anders was dan de dracht die verderop werd gedragen. Maar binnen een dracht bestonden ook grote verschillen. De jongere generaties droegen soms iets andere kostuums dan de oudere. Sommigen hadden verschillende versies van een kostuum in de kast hangen, zodat men zich al naar gelang de gelegenheid kon kleden. Rouwkleding kende bijvoorbeeld verschillende gradaties, die benadrukten hoe zwaar iemand in de rouw was. Dit alles natuurlijk alleen als de financiën van de drager of draagster dat toelieten.

Burger- en streekdracht

Opvallend genoeg had de ontwikkeling die leidde tot zestien verschillende streekdrachten vooral in de negentiende eeuw plaats. Vóór 1800 was het verschil tussen burger- en streekdracht hele-

maal niet zo groot, zeker niet als er in een bepaalde streek een rijke boerenstand bestond die zich spiegelde aan de burgerij. Er was bovendien veel onderling contact tussen boeren en burgers. En veel luxe artikelen (zoals modestoffen) waren ook in de provincie verkrijgbaar.

Jonge vrouwen uit Cadzand in hun zondagse dracht.

In de negentiende eeuw groeiden de burger- en streekdracht uit elkaar. De (spoor)wegen ontsloten het land, zodat goederen van buiten makkelijker verkrijgbaar werden en de mensen zich gemakkelijker konden verplaatsen. Aan het eind van de negentiende eeuw zorgden landbouwcrises ervoor dat boeren minder te besteden hadden. De aanschaf van nieuwe kleding (zonder meer een grote investering) werd uitgesteld. In plaats daarvan hield men het oude kostuum aan en verfraaide het. Tegelijkertijd hield men elkaar steeds meer in het oog. Hadden de dragers van streekdracht decennia geleden nog enige vrijheid om veranderingen aan te brengen, rond de eeuwwisseling moest je wel van goeden huize moest komen om iets te kunnen veranderen aan de dracht. Dat deed je in elk geval niet alleen, anders riskeerde je de spot en hoon van de gemeenschap. Deze en andere ontwikkelingen leidden ertoe dat veel Zeeuwse regio's qua kleding een eigen, streekgebonden gezicht kregen.

Sociale controle

Als drager had je trouwens niet alleen te maken met sociale controle vanuit de eigen gemeenschap. Van buitenaf werd men eveneens geconfronteerd met ideeën hoe het wel en niet moest. Rond 1800 schreef de Amsterdamse uitgever Maaskamp bijvoorbeeld afkeurend over de Zuid-Bevelandse boerenstand: 'Deze mensen zyn geheel goud en zilver'. De mensen die hij was tegengekomen, beantwoordden blijkbaar niet aan zijn ideaalbeeld van de eenvoudige streekdracht, die zich zonder al teveel opsmuk kleepte. Iets dergelijks zien we bijna twee eeuwen later, als de Zeeuwse Commissaris van de Koningin zich openlijk beklaagt over de beeldvorming rond het Zeeuwse meisje. In de reclame is zij vereenvoudigd tot 'margarinetrutje', zoals hij het uitdrukt, die de hand stijf op de knip houdt. Dat zou het beeld van de provincie niet ten goede komen. Overigens probeert de fabrikant op dit ogenblik het Zeeuwse meisje met een verjongingskuur nieuw leven in te blazen.

Goud en zilver

Streekgebonden zijn niet alleen de Zeeuwse kledingstukken, maar ook de sieraden waarmee vrouwen én mannen zich sierden. Sommige sieraden waren puur functioneel om een kledingstuk op zijn plaats te houden, andere vooral voor de sier, of als een combinatie

Meisjes in de streekdracht van Axel.

van beide. Vrouwen waren daarbij wel eens rijkelijk voorzien van zilveren of gouden hang-en-sluitwerk, zoals één van de foto's van het boek laat zien. De geportretteerde dame draagt behalve een gouden oorijzer met mutsenbellen (die aan weerszijden van het voorhoofd worden gedragen), diverse borstzeugen (gouden broches), een vuistgroot voorslot aan haar bloedkorallen ketting en

Verkleedleed maakte de overstap naar burgermode logisch.

tenminste vier Zeeuwse ringen. Daarmee gaf zij direct uiting aan haar stand en welstand: deze vrouw had haar zaakjes goed voor elkaar. Voor mannen was het repertoire om zichzelf te verfraaien beperkter. De houten of zilveren broeksknoppen (al naar gelang de

rijkdom van de drager) en het boerenzakmes (dat komt verderop nog aan de orde) waren evenwel in het oog springende elementen, waar de drager maar wát zuinig op was.

Identiteitssymbool

De ontwikkelingen in de negentiende eeuw vielen overigens samen met geheel andere ontwikkelingen, zoals die van de fotografie en het opkomend toerisme. Toeristenbureaus en de spoorwegen adverteerden zelfs met klederdrachten, om bezoekers naar Zeeland te lokken. Op een affiche voor de Belgische Staatsspoorwegen moet een Zuid-Bevelandse een tochtje naar Walcheren aan de man brengen. De dracht was exotisch genoeg om mensen uit binnen- en buitenland naar de provincie te lokken. De opkomst van de fotografie en het toerisme hebben er zodoende beide toe bijgedragen dat de drachten goed zijn vastgelegd. In dit boek alleen al staan enkele honderden foto's (waarvan het merendeel evenwel in de twintigste eeuw is genomen).

Heel interessant zijn de passages uit het boek waar naar voren komt welke plaats de streekdrachten in de samenleving innamen. Voor mensen in burger was de dracht een aantrekkelijk fenomeen. Deze straalde voor hen eenvoud en deugdzaamheid uit. Precies hoe mensen het platteland graag zagen. Wie in dracht gekleed ging, had zelfs een streepje voor wanneer er een betrekking werd gezocht. Een Amsterdamse melksalon adverteerde rond de vorige eeuwwisseling voor een 'boeredochter of burgermeisje in Goesch costume'.

Er bestaat een foto uit 1894, die gemaakt werd bij het kennismakingsbezoek van koningin Emma en koningin Wilhelmina aan Zeeland. Op de foto poseren bewoners uit alle delen van de provincie, iedereen in de eigen streekdracht. Nederland was in maatschappelijk en industrieel opzicht volop in beweging, maar als men zich wilde presenteren werd naar traditionele vormen gezocht. Wat dat betreft is er eigenlijk in honderd jaar weinig veranderd: als de huidige vorstin een bezoek brengt aan de provincie, zijn de drachten vaak prominent aanwezig.

Boerenzakmes

De mannendracht verdween overal in Zeeland sneller dan de

vrouwendracht. Typerend voor de Zeeuwse mannenkostuums was het boerenzakmes, waarvan het heft met houtsnijwerk is versierd. Bovenop het mes staan meestal twee paarden die uit een mand eten, vandaar de bijnaam 'paeremes' (paardenmes). Het werd van

Pieter Verhage, in Walcherse dracht, was de laatste man in Zeeland die streekdracht droeg (1910-2003).

slijtvast buxushout gemaakt. Dat was wel nodig ook, want de drager gebruikte het mes overal voor: aan tafel om te snijden, om de modder van de klompen te schrapen en om touwen mee door te snijden.

Eén van de afbeeldingen uit het boek toont een Walcherse man, gefotografeerd rond 1875. Hij draagt het paeremes in zijn broekzak. Het mesheft steekt er nog net uit. Dat zal niet prettig dragen zijn geweest, ook al zat het mes in een lederen schede. Pieter Verhage, de laatste man in Zeeuwse dracht (zijn foto is ook in het boek opgenomen), heeft eens smakelijk verteld hoe belangrijk dat mes voor hem was. In een 'spiegelportret' in het Nederlands Openluchtmuseum vertelt hij hoe trots hij erop was – het mes gaf hem een zekere status.

Verkleedleed

Dergelijke ontboezemingen zijn in het boek jammer genoeg schaars; met name in het hoofdstuk over de periode 1975-2000 komen ze voor. En dan met name uit de tweede hand, door uit andere publikaties te citeren. Enkele aardige observaties worden wel gedaan, onder meer van één van de weinigen die iedere dag in dracht gekleed gaan. Zij zelf merken wel dat ze worden nagewezen. Bovendien lopen ze tegen allerlei praktische ongemakken aan. Stoffen zijn lastiger verkrijgbaar, mutsenwassers zijn schaars, gehoortoestellen kunnen moeilijk bediend worden als er een kap overheen wordt gedragen en op hogere leeftijd kan het lastig worden om jezelf in de complete streekdracht te kleden. En als er dan geen hulp voorhanden is, heeft de draagster een probleem.

Dit 'verkleedleed' maakt de overstap naar burgerkleding weliswaar logisch, maar niet gemakkelijk. De dracht is voor de meeste een deel van zichzelf geworden. Alleen al daarom houden velen stug vol, ook al merken zij dat zij door velen als wandelend museumstuk worden gezien. 'Ik ben een antiek mens geworden', verzucht één van de draagsters aan het eind van het boek. Het wordt luchtig gebracht, maar het zal voor de draagster niet minder tragisch zijn. ■

Jeanine Dekker e.a. (red.), De Zeeuwse Streekdrachten 1800-2000 (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2005), ISBN 90 400 9105 6

De parade gaat vreemd

Al sinds de middeleeuwen trekken variëte-artisten rond met kermissen. Bezoekers vermaakten zich in een draaimolen, het vlooientheater of vergaapten zich aan mensen met twee hoofden of acts met dieren. Een paar van die circusat-tributen en voormalige artiesten, zoals een opgezette tijger, zijn nu in het Theatermuseum te zien. Met de schouwburgen halverwege de negentiende eeuw dunde het aantal theaternomaden uit, maar met de Parade werd het reizende theatercircus weer nieuw leven ingeblazen.

De grote man achter dit concept is Terts Brinkhoff, die met de oprichting van Mobile Arts zich richtte op reizende theaterconcepten. Hij zette de Parade op, als een binnenstebuitengekeerd circus, met het publiek in het midden, en de artiesten er om heen.

Tot en met 27 augustus staat de Parade met de expositie, presentaties en voorstellingen in het Theatermuseum centraal. Theater Instituut Nederland, Herengracht 168, 1016 BP Amsterdam (www.tin.nl)

In juli en augustus trekt de Parade door Nederland en doet Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Amsterdam aan (www.deparade.nl).

Boost presenteert circustheater

Tekst
Piet de Boer
Circus is theater. Nieuw circus wordt door Boost aangegrepen om voorstellingen te brengen met een verhaal waar elke beweging of tekst een reden heeft. Dit was te zien in een voorstelling Boestboeven in de Leidsche Rijn in Utrecht.

Foto's
Mieke Franssen

Twee vrouwen en drie mannen komen in wit ouderwets ondergoed aan de zijkant van het podium de zaal in. Ze sluipen en kijken schichtig om zich heen. Ze lopen door het publiek en helpen elkaar op het podium. De leider van de band schreeuwt en ieder gaat in het gelid staan. Bits, Bot, Bertus, Beesje en Bola zitten gevangen. Boven op elkaar, ze haten en houden van elkaar. Maar ze kunnen geen kant op. De band speelt en de vijf artiesten voeren een kleine choreografie uit. Het dansje is de schakel die de verschillende onderdelen van het verhaal met elkaar verbindt. Er is geen rood gordijn, geen entree, geen spreekstalmeester en er zijn geen glitterkostuums. Toch wil Boost vooral circus brengen. Circus met een verhaal.

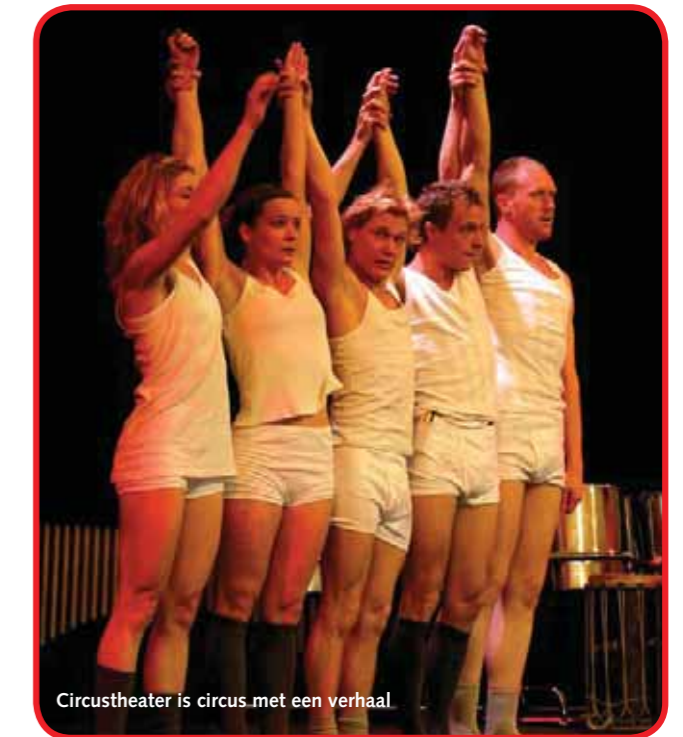
De vijf spelers zitten opgesloten in een imaginaire gevangenis. Waar ze onder een streng regime staan en waar ontsnappen onmogelijk lijkt. Van tralies of ketens is geen sprake. De gevangenis moet vooral door de 'vertellers van het verhaal' overgebracht worden. De hoeveelheid tekst die gebruikt wordt, is tot een minimum teruggebracht. 'Dat verschilt per voorstelling', zegt regisseur Sanne Bots de Wit. 'Soms gebruiken we stukken tekst, nu is beweging en mime de manier van communicatie.' Wat dat laatste betreft staat de voorstelling dicht bij een klassieke circusvoorstelling, waarin ook weinig tekst gebruikt wordt.

Circustheater

Het thema van de voorstelling was snel bedacht, zegt Bots. De gevangenen ontdoen zich tijdens de voorstelling van hun eenvormige witte pakken en worden kleurrijke artiesten. Letterlijk. Het puzzelen zit volgens Bots vooral in het verdelen van de rollen. Ze kende de artiesten stuk voor stuk en had al eerder een workshop met ze gedaan. Zo kreeg elke circusartiest een rol die paste, zoals het breekbare danseresje, de sterke man, de august en de ijle

trapeze-artieste. Ieder probeert op zijn eigen manier in zijn eigen verbeelding te stappen. Zo springt artiest Lennie Visser op veerschoenen huppend over het toneel en probeert één van de clowneske goochelaars te reiken naar de trapeze boven het podium.

Het eerste deel van de voorstelling is daarmee het meest theatraal. Je ziet de artiesten zoeken naar mogelijkheden om uit de gevangenis te ontsnappen, symbolisch voor het ontsnappen uit een leven met een vast patroon met weinig mogelijkheden voor een eigen inbreng of invulling. De bevrijding die nagestreefd wordt, zit in het uitvoeren van een circusact. Dit vormt het tweede en spectaculairste deel van de voorstelling.

Circustheater is circus met een verhaal

De jonge honden van dit programma waren Jasper van Luit en Jan van Kammen van Magicwave. Jonge illusionisten die steeds met nieuwe ideeën kwamen tijdens de samenstelling van de voorstelling. 'Het enthousiasme was overweldigend', volgens Bots. Ze moest een oplossing vinden voor de schiettruc van de goochelaars. Er moest iemand uit het publiek gehaald worden. Maar dat paste niet echt in het verhaal. De artiesten zaten als boeven gevangen, dus konden niet zomaar het toneel aflopen. Het werd een tijdelijke ontsnapping, met een lang touw kon een toeschouwer als doelwit op het podium worden getrokken.

Circusballet

Topattractie van de verzorgde voorstelling was het acrobatenduo Acrobatics. De tegenstelling van de boomlange Lute Kamstra en het fragiele danseresje Ester Hertog werkte goed. Hier komt ook de invloed van theatermens Bots om de hoek kijken. Zij pastte met kostuummaakster Suzanne Ritterman de kleding van het stel aan. De man kreeg een ruiger imago door de groffe, helblauwe overall en zijn op het oog breekbare partner werd engelachtiger gemaakt met lichte, roze kleuren en doorschijnende stoffen. Zwart was de kleur van de oorspronkelijke kostuums. Nu blauw en roze. Alles moet een reden hebben, is de lijfspreuk van Boost-regisseur Bots, dus ook kleding.

Boost is meer dan een gewone circusorganisatie. Boost noemt zich dan ook een circuswerkplaats. Circusartiesten kunnen begeleid

worden om hun act doordachter te maken. Ze krijgen regie- en choreografie-adviezen. Boost wil naast professionele artiesten ook beginners en jeugdartiesten trainen middels workshops, een open podium en open trainingen. Maar ook volwassenen kunnen cursussen volgen. Verder wil Boost naast een opleidingspodium ook zelf voorstellingen realiseren. De voorstelling Boestboeven was daar een voorbeeld van. Artiesten kunnen zich hiervoor opgeven en samen wordt dan een voorstelling gemaakt.

Theater vormgeving

De thematische opzet met een denkbeeldige gevangenis en het ontsnappen aan de eenheidsworst van het gevangenisleven via expressie zal het publiek wellicht niet in eerste instantie bijhouden. De opbouw was klassiek circusachtig met een finale van illusionisten, trapezeartiesten en acrobaten. De volwassen toeschouwers waren vooral gecharmeerd van het duo Kamstra en Hertog. Zeker toen onverwacht de danseres de loodzware Lute optilde en door de lucht liet zweven met zijn enorme werkschoenen aan. De kinderen waren het meest onder de indruk van de illusionisten. De schijnbaar niet aflatende stroom wit zand die zij tussen de vingers door lieten lopen, is een wonder in de ogen van de kinderen. Met magie, verrassende acrobatiek en een flinke dosis romantiek maakten de Boestboeven een aantrekkelijke voorstelling voor jong en oud. Ook de actieve rol die de muzikanten in de voorstelling speelden was goed gevonden.

Het voordeel van de Boost-aanpak is dat artiesten hun acts in een verhaal gieten. De theatervormgeving geeft iets extra's en smeedt de nummers tot een geheel. Maar in dat samen optreden schuilt ook de grote uitdaging. Het is niet eenvoudig een goede balans te vinden. De artiesten willen vooral hun eigen nummer goed op het podium zetten en nieuwe dingen uitproberen. In het tweede helft van het programma was de relatie tussen de artiesten minder duidelijk. Vooral door het bijna volledig ontbreken van dialoog. De voorstelling kreeg daardoor een mooie dromerige sfeer, al werd de verhaallijn er wel minder duidelijk zichtbaar door. Er bleef gelukkig genoeg te genieten en de staande ovatie na afloop was dan ook terecht. ■

Meer informatie: www.cwboost.nl

Circomundo

Tekst
Evelien Alders

Circomundo, organisatie voor circuskunsten, werd opgericht in 2002 met als belangrijk doel uitwisseling en groei in het jeugdcircus. De stichting wordt ondersteund door Theaterwerk NL.

De stichting Circomundo zet zich in voor het jeugdcircus in Nederland en voor jongere (aanstaande) circusartiesten en wil een bijdrage leveren aan de verdere professionalisering en profilering van circus als kunstvorm in het algemeen, en het jeugdcircus in het

bijzonder, door jeugdcircussen bijeen te brengen en kennis en ervaring te laten uitwisselen, projecten te ontwikkelen die hen ondersteunen in hun les- en artistieke praktijk en de bekendheid van circus in al zijn verschijningsvormen te vergroten.

Circus-Kunst

In 2003 deed Circomundo, met onder andere ondersteuning van Theaterwerk NL en het FAPK, een onderzoek naar de stand van zaken in het jeugdcircus in Nederland. Dit onderzoek – *Het circus*

Circomundo ondersteunt de circuskunsten.

in de Kunst - De Kunst in het Circus (januari 2004) – gaf voor het eerst een beeld van de activiteiten en behoeftes in het jeugdcircus in Nederland. Weinig mensen weten dat er circa zestig jeugdcircussen zijn in Nederland, waarvan toch zeker 115.000 kinderen, jongeren en volwassenen deel uitmaken. In clubs, workshops, cursussen en voorstellingsgroepen wordt vol passie getraind en gewerkt aan een presentatie die aanstekelijk en ontroerend is voor jong en oud. De jeugdcircussen worden gedragen door vele enthousiaste en capabele mensen. Het onder de knie krijgen van circusspel en -technieken kan een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van kinderen en volwassenen: je leert goed samenwerken, het traint concentratie, het verbetert de motoriek, en het geeft vooral heel veel plezier, voldoening en applaus. En iedereen kan meedoen!

Artistieke ontwikkeling

Op grond van de uitkomsten van het onderzoek zette Circomundo een aantal activiteiten op als bijdrage aan het artistieke en pedagogisch-methodische ontwikkeling binnen het jeugdcircus. Van september 2005 tot en met januari 2006 bood Circomundo het project VLEUGELS aan: drie weekenden met workshops over beeldend-theatermaken, muziek en clownerie, dans en beweging, verhalen vertellen, werken volgens de ISH-methode, maar ook presentatie, lesopbouw, en verschillende opwarmingsmethodes als circusyoga, spel en alexandertechniek kwamen aan de orde. Trainers en docenten uit het jeugdcircus uit alle windrichtingen konden hier nieuwe kennis en veel inspiratie opdoen. Ook de mogelijkheid vakgenoten te ontmoeten en ervaringen uit te wisselen was een belangrijk onderdeel van deze bijeenkomsten.

In mei 2006 organiseerde Circomundo tijdens het Nederlands Acrobatiek Festival en de Nederlandse Jongleerconventie masterclasses voor jongeren in het jeugdcircus en jonge (aanstaande) circusartiesten. In september 2006 start een nieuwe serie workshops en masterclasses.

Nieuwe ontwikkelingen

Circus kijkt terug op een lange, rijke geschiedenis, maar biedt ook zicht op een al even rijke toekomst. Het circus is volop in beweging: nieuwe vormen ontstaan, nieuwe disciplines worden binnen-

gehaald, invloeden vanuit omliggende landen waar het *cirque nouveau* een grote vlucht neemt, dringen door.

Het *cirque nouveau* is een theatrale vorm van circus die vanuit Frankrijk en België via festivals als de Parade en Noorderzon met groepen als Cirque Plume zijn intrede in Nederland deed en ook in jeugdcircussen met belangstelling wordt gevolgd. Dat circus volop in de belangstelling staat, bleek toen op 1 april Circomundo in samenwerking met een aantal jeugdcircussen een belangrijke bijdrage leverde aan de grote circusparade die in Utrecht plaats vond en 15.000 bezoekers trok.

Circus en School

In de komende periode zal Circomundo tijdens de studiedag die het Nederlands Centrum voor Volkscultuur op 20 oktober aanstaande organiseert aandacht besteden aan Circus en School. Ook op andere fronten zal Circomundo het komende circusjaar werken aan de kwaliteitsverbetering, de ontwikkeling, de beeldvorming en de profilering van het jeugdcircus en het circustheater.

Veel van wat er in een jeugdcircus gebeurt, is te zien bij de presentaties aan het einde van elk seizoen; in januari 2007 zullen bovendien de voorstellingsgroepen van vijf jeugdcircussen een week lang hun kunsten laten zien in De Krakeling in Amsterdam, onder andere in een spiksplinternieuwe gezamenlijke voorstelling. Ga ook eens kijken, en vooral: ga het ook eens proberen. Er is vast een jeugdcircus bij u in de buurt! ■

Vijftig jaar fierljeppen als sport

In Friesland bestaat de traditionele sport fierljeppen of polsstokverspringen in 2006 vijftig jaar als wedstrijdsport. Het verspringen over water met een polsstok bestond al in de Middeleeuwen. Toen gebruikten Friese strijders stokken tijdens gevechtshandelingen.

In een twaalfde-eeuwse wetstekst wordt de zogenaamde 'kletsia' genoemd. Waarschijnlijk was dit een vroege vorm van de speer annex pols. Ook na de Middeleeuwen, ten tijde van de Nederlandse opstand tegen Spanje, waren er strijders met polsstokken actief. Niet alleen soldaten maakten gebruik van de pols, ook jagers, boeren, kooplui, eierzoekers en gewone reizigers namen hun toevlucht tot de pols om de kortste weg van A naar B te kunnen nemen. De strijders namen voor de sprongen een aanloop, de gewone 'ljeppers' sprongen doorgaans uit stand.

Veranderende functie

Aanvankelijk was de mobiliteitsfunctie dus het belangrijkste bij het gebruik van de polsen. Later ontwikkelde het fierljeppen zich tot spel en weer later tot sport. Voorbeelden van spel waren het blinddoekt springen en het paarsgewijs springen. Ook het springen met iemand op de rug was een vorm van fierljepspel. Weer een andere spelvorm was 'tsjinspringen', het tegen elkaar inspringen. Hierbij was het de bedoeling dat de springers elkaar uit balans brachten. In 1771 werd het polsstokverspringen voor het eerst als

recreatieve sport bedreven. Op initiatief van kastelein Nanne Jetses werd er gesprongen om een prijs, een zilveren mes.

Na eerste aanzetten in 1956 nam het fierljeppen als wedstrijdsport zijn aanvang in 1957 in Winsum. In zeven categorieën waren er op 10 augustus van dat jaar zevenenvijftig 'ljeppers' actief. Enkele weken later in Burdaard waren er al tachtig deelnemers. De prijzen waren in de begintijd bekertjes en medailles.

In de jaren zestig en zeventig nam het aantal wedstrijd-ljeppers duidelijk toe, maar na 1980 stagneerde de aanwas. Momenteel zijn er zo'n vierhonderd wedstrijdporters actief. Deze sporters zijn verdeeld over twee bonden: de Frysk Ljeppers Boun en de Polsstokbond Holland. Het aantal recreatieve ljeppers ligt beduidend hoger dan het aantal wedstrijdporters: het zijn er naar schatting 7.500.

Aluminium stokken

In de jaren zeventig kwam er een strengere reglementering voor de sport. Accommodaties die te gevaarlijk waren, werden afgekeurd. Zo waren er locaties waar de polsen wegzakten in de bodem, zodat de stokken knapten. Momenteel kent Friesland zeven volwaardige accommodaties, in Holland zijn er vier.

Een technische innovatie kwam er in de jaren zeventig met het gebruik van aluminium stokken. Mede als gevolg van de verbetering van het materiaal nam de maximale afstand van de sprongen toe van rond de veertien meter tot meer dan negentien meter. Het huidige Nederlandse record is met 19.40 meter in handen van Aart de With. Het Friese record van Henk Schievink staat op 18.89. Het vrouwenrecord staat op 15.30 meter. Met de beschikbaarheid van carbonpolen in 2006 behoren nog scherpere records tot de mogelijkheden. ■

Vijftig jaar fierljeppen wordt gevierd met een expositie en een boek van Klaas Jansma, De grote sprong (2006). De tentoonstelling 'Fryslân Ljept' is tot 15 oktober te zien in Scherjon's Klompenmuseum, Dr. Ypelaan 8 in Noardburgum.

Huwelijk en geboorte in het Zuiderzeemuseum

Huwelijk en geboorte zijn echte familiegebeurtenissen en de herinneringen eraan zorgen voor warme gevoelens en emoties bij de betrokkenen.

Beleving staat centraal tijdens de 'zomer van huwelijk en geboorte' in het Zuiderzeemuseum. Dit begint al bij de feestelijke versiering. Prachtige rozenbogen sieren buiten- en binnenmuseum en geven aan waar de bezoeker iets kan zien en beleven. In het huishouden van 1930 is pas een jongetje geboren. De kraamklopper van zijde geeft dit aan. Bezoekers die op kraamvisite willen komen, zijn van harte welkom. Zij kunnen een kijkje nemen in de bedstee waar moeder en kind liggen te rusten en de geur opsnuiven van fris gewassen luiers die drogen op de vuurmand.

Huwelijk

Hoe ging het er vroeger aan toe bij een huwelijk en wat ging er aan vooraf? Tegenwoordig combineren

we trouwen vooral met positieve gevoelens en feestelijkheden. Vroeger gebeurde trouwen echter niet altijd uit vrije wil. Het was een zakelijke aangelegenheid. Vooral in families met geld en bezit was het belangrijk de juiste partner te kiezen en een goed contract

op te stellen. De juiste partner was vaak diegene die het bezit kon veiligstellen of vergroten.

Toch speelde ook liefde wel een rol bij het vinden van de geschikte huwelijkspartner. Naar hem of haar werd uitgekeken op openbare gelegenheden zoals de herberg, de ijsbaan, bij volksfeesten, kermissen, jaarmarkten of bruiloften. Plaatsen waar ook tegenwoordig veel liefdesrelaties hun oorsprong hebben. Jongens en meisjes gingen ongedwongen met elkaar om en hadden hierin ook een grote vrijheid. Het woord 'vrijen' betekende oorspronkelijk ook 'vrije omgang' en kreeg later pas de betekenis van zoenen of de liefde bedrijven. Na het 'vrijen' kwam de verloving en daarna het huwelijk.

Kinderen krijgen

Na het huwelijk richtte men zich op een zwangerschap en de geboorte. Een geboorte vóór het huwelijk was vroeger een onwettige geboorte en men diende voor de bevalling verplicht te trouwen. Een heel verschil dus met de huidige tijd waarin het algemeen geaccepteerd is dat men kinderen krijgt, terwijl men (nog) niet getrouwd is.

Een bevalling was vroeger omgeven door rituelen. Alles wat er rondom de bevalling gebeurde was een vrouwenaangelegenheid. Naar kinderen werd geheimzinnig gedaan over de herkomst van baby's: uit een boom geplukt, uit een kool gegroeid, gevonden in de duinen of aangespoeld in de branding. De meest bekende kinderbrenger, de ooievaar, is pas in de loop van de achttiende eeuw overgewaaid uit Duitsland. Bevallen was ook een riskante gebeurtenis. Zelfs na een succesvolle bevalling was de kans groot dat de kraamvrouw alsnog bezweek aan kraamkoorts door slechte hygiëne. Maar als het goed ging, was er reden voor grote vreugde met alle bijbehorende gebruiken als kraamkloppers, cadeaus, lekkernijen en veel drank. ■

Meer weten over huwelijk en geboorte? De 'zomer van huwelijk en geboorte' vindt plaats tot en met 1 oktober. Meer informatie op www.zuiderzeemuseum.nl of op www.huwelikleengeboorte.nl.

Suikerbonen en beschuit met muisjes

Eetcultuur rondom sleutelmomenten

Tekst

Arjen van Ulden
Simon de Wijs

Foto's

Arnoud-Jan Bijsterveld
Ineke Strouken
Stadsarchief
's-Hertogenbosch

Bij belangrijke momenten in ons leven staan we even stil. We vieren de geboorte van een kindje, dansen op een huwelijksfeest en staan stil bij het overlijden van een dierbare. Vaak gebruiken we speciale gerechten of bijzondere ingrediënten om het belang van die momenten aan te geven.

Daarover gaat het grote onderzoeksproject 'Suikerbonen en beschuit met muisjes'. In vier provincies - Noord-Brabant, Vlaams Brabant en Nederlands en Vlaams Limburg - is onderzoek gedaan naar eetculturen rondom sleutelmomenten in het leven. Wat aten en eten mensen bij geboorte, communie, huwelijk, verjaardag en overlijden? Welke tradities, rituelen en gebruiken hoorden daarbij? Wie werden er allemaal uitgenodigd en waar werden de maaltijden genuttigd? Aan de hand van interviews is in kaart gebracht hoe de eetcultuur rondom sleutelmomenten er uit zag en is veranderd in de periode van grofweg 1920 tot 2000. Voor Noord-Brabant is daarbij ingezoomd op de Peel (Gemert) en Meierij (Schijndel). Er zijn in Noord-Brabant veelal mensen ondervraagd die voor de Tweede Wereldoorlog zijn geboren, omdat de naoorlogse generaties veelal weinig regionale cultuurverschillen laten zien.

Interregionale vergelijking

Het onderzoek kent eigenlijk twee doelen. Op de eerste plaats wilden we komen tot een interregionale en temporele vergelijking van eetculturen rondom sleutelmomenten. De vergaarde gegevens hebben hun weerslag gevonden in een publicatie waarin de vier onderzoeksregio's vergeleken worden. Dit boek biedt op een luchtige manier aan de hand van vlot geschreven teksten, veel illustraties en leuke anekdotes en kaderteksten een mooi overzicht van de manier waarop eetculturen eruit zagen. Daarmee is een boeiend deel van de volkscultuur bij een breed publiek op een toegankelijke manier onder de aandacht gebracht.

Op de tweede plaats is dit tot de verbeelding sprekende project een uitgelezen kans voor lokale, regionale en provinciale organisaties om interessante publieksactiviteiten te organiseren. Er is een

hele rits aan partners gevonden die vele activiteiten ontplooiën. Zo zijn er proeverijen, studiedagen, fietsroutes langs restaurateurs, kookboekjes, tentoonstellingen en vele lezingen georganiseerd.

Eén van de redenen waarom dit onderzoek nu plaats vindt is, omdat de betreffende generaties nu nog in leven zijn. Verder is het zo dat er naar dit onderwerp nog maar weinig onderzoek is gedaan.

Onderzoeksresultaten

Wat heeft dit onderzoek nu opgeleverd? Wel, de uitkomsten laten grote verschuivingen in de tijd zien. Zo was de geboorte van een kindje tot ongeveer 1950 in taboesferen gehuld, terwijl we nu tientallen mensen voor een hapje en een drankje uitnodigen om de geboorte te vieren. En een feesttafel is nu pas spannend als er vele uitheemse producten op bord komen. Voor de oorlog waren witte en groene boontjes door elkaar al feestelijk: 'naakte kindertjes in het groen' of 'blote billetjes in het gras!'. Creativiteit in de opmaak van de tafel is vervangen door het serveren van luxe producten. Spaarzaamheid is vervangen door uitbundigheid. Feesten op de deel of in de stal zijn verhuisd naar luxe feestzalen. Al met al is er veel veranderd.

In dit artikel geven we u een kijkje in de belangrijkste sleutelmomenten: geboorte, huwelijk en overlijden.

Geboorte omgeven door taboesfeer

De geboorte van een kind werd op het Noord-Brabantse platteland in de vooroorlogse jaren niet zoals nu, al maanden van tevoren aangekondigd. Sterker nog, zwangerschap en geboorte behoorden tot de taboes van het grotendeels door de rooms-katholieke kerk gedomineerde leven.

Zo kon het dan ook gebeuren dat de komst en zelfs de geboorte van een kind voor de reeds aanwezige kinderen in het gezin angstvallig verborgen werd gehouden. Verschillende mensen zeggen

zelfs lang niet op de hoogte te zijn geweest van een nieuw broertje of zusje. Gek genoeg was de kerk die geboortes in taboesferen hulde en pas bevallen vrouwen onrein verklaarde, dezelfde als de kerk die zich openlijk bemoeide met de aanwas van nieuwe kinderen. Regelmatig kwam de pastoor langs bij echtparen om vriendelijk doch dringend te informeren naar op handen zijnde kinderen.

Beschuit met muisjes

De taboesfeer rondom geboortes is naast een sobere levensstijl wellicht mede de reden geweest om de komst van een kind niet uitgebreid te vieren. Groots opgezette babyborrels met busladingen vol bezoek kwamen in die tijd niet voor. De moeder, die na de bevalling tien dagen verplichte bedrust moest houden, kon rekenen op een handjevol visite. Zo kwamen in de loop van de dagen enkele buurvrouwen, tantes en opa en oma op de 'kinnekeskoffie'. Een kopje koffie werd dan soms begeleid door een beschuit met muisjes. Dat waren enkel roze muisjes in die jaren. Pas in de jaren negentig kwamen ook blauwe muisjes in zwang. Afhankelijk van

Na de oorlog was er een babyboom (Tegelen 1952).

de welstand van de ouders kwam er al dan niet een borrel op tafel om de geboorte van het kind te vieren. Dat was echter eerder regel dan uitzondering.

Een alom bekend gebruik was het om 'meej d'n krommen arm' op 'kinnekeskoffie' te gaan. De visite droeg aan een gekromde arm een mand, korf of doek met daarin enkele etenswaren voor de moeder om aan te sterken. De inhoud bestond uit luxe producten zoals een 'krentenmikske', een peperkoek of wat fruit. Later werden daar ook kleine cadeautjes aan toegevoegd. De combinatie van tien dagen rust houden en verwend worden met luxe etenswaren maakte dat menig moeder de tijd na de bevalling als een echte vakantie ervoer.

De buurvrouw bracht het kind ter doop

Zoals gebruikelijk bij vele facetten van het leven nam de burenplicht ook rondom geboortes een prominente plaats in. Het was namelijk de buurvrouw, die al dan niet vergezeld van de peettante, het kind ter doop bracht. Het dopen van het kind gebeurde het

De pasgeboren Bert Strouken in de armen van zijn moeder (Goirle, 30 oktober 1954).

Kapelaan Bressers doopt Elleke Bijsterveld (Waalre, 1 maart 1963).

liefst op de dag van de geboorte zelf en anders hooguit de volgende dag. Immers, bij een vroegtijdig overlijden van het kind zou het, als het niet gedoopt was, naar het vagevuur gaan. De hoge kindersterfte rechtvaardigde de spoed.

Bij geboorte, huwelijk en dood werd de hele buurt betrokken.

Het ter doop brengen van het kind was voor de buurvrouw en peettante in kwestie geen vervelend karweitje. De dames kregen namelijk de kans om op de terugweg van de kerk in het plaatselijke café van een borrel te genieten. De brandewijntjes met suiker gingen er goed in. Dat leidde af en toe tot bijzondere taferelen. Zo gingen de dames na diverse borrels soms zo aangeschoten naar huis dat het kind vergeten werd en achterbleef op het biljart.

Ook voor de vader bracht de geboorte van een kind de mogelijkheid tot een verzetje. De vader moest het kind namelijk aangeven op het raadhuis. Voor hem gold dat de te lopen route altijd wel

langs het café liep, waar hij zich graag liet feliciteren. Natuurlijk bleef het niet bij één borrel en moest vader met een stuk in zijn kraag de tocht vervolgen naar het raadhuis. 'En zo moest Jan als Hanneke door het leven!'

Behalve met de doop waren de buurvrouwen ook belast met de directe kraamzorg. Zij waren het die de moeder de eerste dagen ondersteunden en niet zelden haar kinderen tijdelijk opvingen. Voor de kinderen is dit ook vele tientallen jaren later nog een levendige herinnering. 'Wij kregen bij de buurvrouw chocoladevla en vanillevla door elkaar, 'broekje omlaag' noemde ze dat.'

Sobere huwelijksvoltrekkingen

Gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw behoorden bruiloften op het Oost-Brabantse platteland tot de uitbundigste feesten die in huiselijke kring gevierd werden, zeker in vergelijking met de andere sleutelmomenten van de levensloop.

Tegenwoordig staan bruiloften in het teken van de meest vreemde thema's. De raarste lokaties worden gekozen en op populaire trouwdata, zoals 20 februari 2002, moet iedereen ineens massaal in het huwelijksbootje stappen.

Tot 1920 was van zulke ophef nog totaal geen sprake. Toen was het de gewoonte om in het zwart gekleed in de vroege morgen naar de kerk te wandelen om daar te trouwen. Wanneer het kerkelijk huwelijk was voltrokken, wandelde het kersverse bruidspaar samen huiswaarts. Men dronk snel een bak koffie, met waar mogelijk iets lekkers erbij, en spoedde zich snel weer aan het werk. Het bezoek bestond hooguit uit beide ouderparen. Zeer sober en pragmatisch werd er met het huwelijk omgegaan. Ook in 1945 kwam het nog voor dat men amper mogelijkheden had om een feest te organiseren. Zo moest een aanstaande bruid met twee hammen op pad om een bruidsjurk te kopen. Van een verloving of vrijgezellenfeest was in de eerste helft van vorige eeuw op het Oost-Brabantse platteland ook nog geen sprake.

Boerenbruiloften

Na 1920 groeit het huwelijksfeest steeds verder tot een uitbundig en groots opgezet feest. Vooral de boerenbruiloften worden

omschreven als de grootste feesten die men zich kon indenken. Eerst ging men met de naaste familie en bekenden naar de kerk om te trouwen. Vervolgens werd er langsgedaan bij een fotograaf om trouwfoto's te laten maken. Omdat iedereen bij dezelfde dorpsfotograaf de foto's liet maken, zag elke trouwfoto er hetzelfde uit. Meestal diende het ouderlijk huis van de bruid als feestlocatie voor de rest van de dag. Hier werd het bezoek ontvangen en er werd uitbundig gegeten en gedronken.

De meeste boerenbruiloften vonden plaats in het voorjaar. Dan was er ruimte in de stallen, die een ideale feestruimte waren. De lege stallen werden altijd prachtig aangekleed en versierd. Lange tafels creëerde men van schragen. De wanden en tafels bedekte men met mooie kleden. In een hoek werd ruimte gemaakt om te dansen en overal werden creatief versieringen aangebracht van papier en bloemen. Om voldoende meubilair, bestek en servies bij elkaar te krijgen werd de buurt ingeschakeld. Het ging er in eerste instantie niet om dat iedereen van eenzelfde soort bord at, maar veel belangrijker was het dat er voldoende was van alles. Soms maakte men ook wel eens van een 'potten en pannen service' uit het dorp gebruik, die tegen lage kosten de benodigde spullen verhuurde.

Waar bij een communie de moeder meestal voor de maaltijd zorgde, werd voor een bruiloft vaak een kookster ingehuurd, die werd bijgestaan door jonge meiden uit de buurt. Prachtig vond men het als een kookster met grote pannen achterop de fiets door de straten reed om ergens een maaltijd te gaan bereiden. Opvallend genoeg verscheen altijd hetzelfde menu op tafel. Op enkele details na dan, die aanduidden wat iemand extra kon besteden of wat de persoonlijke voorkeuren waren.

Goei soep en een pasteitje

Zowel thuis als buitenshuis kwam in grote lijnen hetzelfde bruiloftsmaal op tafel. Buitenshuis eten was lange tijd slechts voorbehouden aan mensen die er geld voor hadden: middenstanders, rijke boeren en notabelen.

Het standaardmenu bestond globaal uit een hors d'oeuvre of huzarensalade vooraf. Soms maakte men dit voorgerecht in grote

emmers klaar. Vervolgens kwam de 'goei soep', ofwel runder- of kippenbouillon, op tafel. Een tussengerecht bestond uit een pasteitje met kalfsvlees of champignons. Wanneer men het zich kon veroorloven, was er een tongfilet met aardappelpuree en witte wijnsaus of een haantje met compôte en witlof. Het hoofdgerecht bestond uit gekookte aardappelen, rundvlees of runderhaas en verschillende kleuren groente. Erwtjes, worteltjes en bloemkool waren populair, maar ook rode kool met appeltjes kwam soms op tafel. Als toetje waren chipolata- en bitterkoekjespudding favoriet van velen. Kalfsvlees, tutti frutti, witlof en appelmoes werden soms als extra toegevoegd. Kalfsvlees betekende luxe en vrijwel niemand at het ooit. Dit had mede te maken met 'wat de boer niet kent...'

Menukaarten overbodig

Naast de warme maaltijd, die de ene keer aan het begin en de andere keer aan het einde van de middag werd genuttigd, stond ook vaak een koffietafel op het programma. Wanneer menukaarten op tafel aanwezig waren, stond het persoonlijke tintje centraal. De meeste menukaarten werden zelf geschreven of ontworpen. Het ontbreken van menukaarten betekende overigens niets. Men wist immers toch wel wat er op het menu stond. Waar middenstanders vaker dan andere klassen aan tafelaankleding deden, daar hechtten velen meer aan de maaltijden zelf en aan de sociale kant van de feesten.

Toost op het bruidspaar Frans Bijsterveld en Ton Claessens (Weert 1961).

Bruid en bruidegom toosten op hun nieuwe geluk ('s Hertogenbosch 1948).

Er was ruimte om te dansen. Muzikale omlijsting werd verzorgd door slagwerk en trekharmonica of wanneer men het zich kon veroorloven, een pianist, violist of zelfs een orkest. Sketches, liedjes en levenslopen stonden op bruiloften vanaf de oorlog steevast op het programma. In de beleving van vele ouderen werd in 'die romantische tijd' een bruiloft volledig aan elkaar gezongen.

Niet alleen naaste burens en familie kwamen op visite, maar ook vrienden en bezoekers van verre namen voor deze bijzondere momenten de moeite om langs te komen. Cadeaus stonden in het teken van de uitzet. Bestek, servies, pannen: het was erg belangrijk dat de jonge huisvrouw voldoende spullen had om het huishouden te kunnen regelen.

Veranderingen in huwelijksfeesten

Vanaf de loop van de jaren zestig verandert er veel in de vieringen van huwelijken en huwelijksverjaardagen. Het wordt voor iedereen mogelijk om buitenshuis te gaan feesten. Langzaam worden de kooksters en standaardmenu's vervangen door cateraars en koude

en warme buffetten. Met de opkomst van de multiculturele samenleving wordt het zelfs mogelijk om nog gevarieerder te eten, waar op bruiloften veelvuldig van wordt geprofiteerd.

Andere aspecten hebben ook een vlucht genomen. Trouwlocaties kunnen niet luxe genoeg zijn; een mooi kasteel of een romantische hoeve. Het eigen huis als locatie komt vrijwel niet meer voor. Ook de foto's tonen niet meer het standaardplaatje, maar worden op de raarste locaties genomen. Wat te denken van een bulldozer of recreatieplas. Daarnaast is het tegenwoordig heel gebruikelijk om na het huwelijk op reis te gaan. In de jaren vijftig en zestig was dat nog slechts aan een enkeling voorbehouden.

Ook trouwdagen worden op een andere wijze gevierd. Nog steeds zijn zilveren en gouden bruiloften bijzonder, hoewel ze wat vaker voorkomen. De jaarlijkse trouwdag krijgt in tegenstelling tot vroeger meer aandacht, veelal in de kring van het eigen gezin. Men gaat uit eten of geniet thuis van een gourmet of fondue.

Oorsprong van de Brabantse koffietafel

Tegenwoordig is de Brabantse koffietafel één van de bekendste eetgebruiken in Noord-Brabant. Noord-Brabanders en vooral buitenstaanders worden door promotie van de Brabantse identiteit en het Brabantse imago bekend gemaakt met de 'overheerlijke' en 'Bourgondische' Brabantse koffietafel. Bij veel horecazaken prijkt de koffietafel dan ook op de menukaart. Brabanders die voor de

Voor feesten werd vaak een kookster ingehuurd die voor de hoofdmaaltijd zorgde (Weert 1959).

Tweede Wereldoorlog geboren zijn, weten echter wel beter. De oorsprong van de Brabantse koffietafel ligt niet in een setting die door de buitenwacht in eerste instantie als feestelijk aangemerkt zal worden. Nee, opvallend genoeg gaat de oorsprong ervan gepaard met een treurige gebeurtenis, namelijk de dood.

De koffietafel werd en wordt in Brabant vanaf het begin van de twintigste eeuw direct aansluitend aan een begrafenis gegeten. Voordat de dagen van het overlijden tot de begrafenis met een koffietafel eindigen, passeren heel wat gebruiken de revue. Net als vandaag de dag was ook vroeger de periode direct na het overlijden van een dierbare hectisch en kon de eigenlijke rouwperiode pas later beginnen.

Burenplicht bij dood en begraven

In de periode voor de Tweede Wereldoorlog werd de overledene in de eigen woning, het sterfhuis, opgebaard. Een donker gemaakte kamer was de plek waar familie en vrienden de dagen na het overlijden een laatste groet konden brengen aan hun dierbare. Bij een sterfgeval speelde lange tijd de burenplicht een belangrijke rol. Het begraven van de overledenen was in de kleine plattelandsgemeenschappen een sociale gebeurtenis, waarbij een hele buurt betrokken was. Wanneer men niet aan de burenplicht voldeed, werd men soms openlijk ten schande gemaakt.

De naaste buurman nam meestal de leiding. Hij zorgde voor een verdeling van taken en ging onder meer voor in de stoet naar de kerk en de begraafplaats. De andere burenen verdeelden de overige taken; dodenwaken, lijkbidden, koffietafel bereiden, lijkst dragen. Buurmannen van zowel de linker- als de rechterzijde gingen lijkbidden. In de omgeving van Schijndel wordt in deze context gesproken van 'het aanzeggen van de dood'. Op de fiets of te voet vertrokken de lijkbedders veelal twee aan twee naar familie en bekenden van de overledene om de begrafenis mondeling aan te kondi-

Als er iemand gestorven was, zette men een teken voor het sterfhuis om te laten zien dat er rouw heerste.

Links: rouwbord

gen. Veelal betekende het lijkbidden een lange zware dag. Dorpen en huizen lagen immers ver van elkaar. Bij ieder huis werden de lijkbedders op iets te eten of te drinken getraakteerd, zoals een kop koffie en een pannenkoek. Ook werd regelmatig een borreltje geschonken. Rond het middagmaal kwam het wel eens voor dat er meegegeten mocht worden. Jonge lijkbedders kregen soms nog een gulden.

Tijd voor een borreltje...

De borreltjes waren vooral in trek; bij het ene huis 'cognac', bij het andere jonge klare en bij het derde een citroentje. En omdat vrijwel nooit iemand alcohol dronk, kwamen de lijkbedders vrijwel zonder uitzondering 'in de olie' terug thuis. Om niet te spreken van 'lave-loos' of 'ladderzat'. Dat de borreltjes op veel mensen in die tijd een behoorlijke indruk maakten, blijkt wel uit het feit dat sommigen de kans aangrepen om van het lijkbidden een ware feestdag te maken. Het was immers niet vaak gelegitimeerd om alcohol te drinken. 'Gingen ze maar dood, dan kon ik er weer eentje nemen', werd wel eens stilletjes gedacht. Het kwam dan ook geregeld voor

dat een lijkbedder in de aangeschoten toestand vergat door te geven wie er overleden was of wanneer de begrafenis was. Bij het wegfietsen werd dan vanuit een huis nageroepen: 'Hé, wanneer is die begrafenis eigenlijk?'

In de periode dat de overledene opgebaard lag, werd in het sterfhuis drie dagen de rozenkrans gebeden. En soms werd ook een rozenhoedje gebeden. Zowel gezinsleden, naaste familie en het overige bezoek, dat langs kwam om afscheid te nemen en te waken, deden dit. Regelmatig verscheen op deze momenten de fles op tafel en werd er een borreltje gedronken. Welke drank precies maakte niet uit, men dronk gewoon wat er voorhanden was.

Op de dag van de begrafenis zelf verzamelde iedereen zich buiten voor het sterfhuis. In een stoet liep iedereen naar de kerk. Vaak liepen de mannen voorop en daarachter de vrouwen. Een aantal buurmannen had de plicht de kist te dragen. Zij dronken 'over de kist' een laatste borrel voordat de stoet vertrok. Ook naaste familie dronk soms over de kist een borrel: 'Ik was slechts vijftien jaar oud toen mijn vader stierf en ik had nog nooit een borrel gehad, maar over de kist moest en zou ik er eentje nemen.' Wanneer de afstand te groot was, gebruikte men soms een boerenkar met paarden. Na de kerkmis werd de kist naar de laatste rustplaats getild.

Op de kaas gaan

Tijdens de begrafenis waren enkele buurvrouwen druk doende in het sterfhuis om alles enigszins op te ruimen. De stank van de dood werd zo goed en zo kwaad als het kon verdreven en tevens maakten zij de koffietafel klaar. Na de begrafenis begaf iedereen zich namelijk terug naar het sterfhuis om onder het genot van een eenvoudige koffietafel de ceremonie af te sluiten. De dragers zaten apart in een hoek van de kamer. Vaak aten zij eerder of later dan de overige gasten en soms kregen zij ook nog de restjes.

De feestelijke Brabantse koffietafel, zoals we die nu kennen, is ontstaan uit de zeer sobere koffiemaaltijd die men nuttigde na afloop van een begrafenis. In de meest eenvoudige vorm verscheen niet meer dan koffie, kaas en brood op tafel. Wat opvalt is de centrale betekenis die de functionaliteit van de maaltijd innam en nog steeds inneemt. Begravenissen behoorden samen met

huwelijksfeesten tot de weinige momenten dat bezoekers van verre kwamen. Doordat men per fiets of te voet kwam, betekende een begrafenis voor bezoekers veelal een lange heenreis, die bovendien nuchter moest worden afgelegd in verband met de begrafenis. Het eenvoudige en vooral stevige eten na de begrafenis gaf de bezoekers een volle maag en voldoende energie voor de lange terugreis. 'Op de kaas gaan' en 'op de kees gaan' zijn bekende uitdrukkingen die men gebruikte om aan te duiden dat men een begrafenis had. Daarnaast was ook de sociale functie van de maaltijd heel belangrijk. Veelal zagen mensen elkaar sinds lange tijd weer eens een keertje. Er werd vaak lang gegeten, gedronken en nagepraat voordat men de thuisreis aanvaardde. Velen spreken in Brabant dan ook wel over het 'begrafenisfeest'.

Het was heel belangrijk dat de gasten veel te eten kregen.

Groot boerenbelucht, tien pond kaas

Afhankelijk van de weelde, of beter gezegd van de armoede waarin men leefde, was er bij de kaas witte mik of roggebrood. Ondanks het eenvoudige karakter van de maaltijd golden kaas en witte mik in die tijd als een luxe die niet dagelijks gebruikelijk was bij de plattelandsbevolking in Noord-Brabant. 'Witte mik mee kees, dat was alles.' Deze uitspraak geeft aan dat de samenstelling van de maaltijd eenvoudig was, maar dat de ingrediënten een luxe konden zijn. De eenvoudige samenstelling van de koffietafel vormde overigens geen belemmering voor de presentatie. Door creatief knutselen werd de maaltijd of aankleding toch op een prachtige wijze gepresenteerd. Dat blijkt wel uit de repen kaas die om en om opgestapeld aangeboden werden. Zo kon iedereen een stuk brood en een stuk kaas pakken om 'uit het vuistje' te eten. Het borreltje kwam ter afsluiting ook nogal eens ter tafel en bij een luxere koffietafel ontbraken bonbons en rookwaar niet.

De status en luxe van een koffietafel werd soms als volgt beschreven: 'groot boerenbelucht, tien pond kaas'. De hoeveelheid kaas

gaf aan hoe luxe een tafel was en verschaft status: hoe meer kaas, hoe luxer de maaltijd en hoe hoger de status van de (familie van de) overledene. Zoetigheid kwam niet vaak op tafel bij de plattelandsbevolking. Voor boeren en arbeiders was suiker in de koffie al een luxe. Voor middenstanders en notabelen was dit al gebruikelijker. Zij hadden naast kaas en brood ook regelmatig vlees en zoetigheid als onderdeel van de koffietafel.

Ontwikkelingen in de gebruiken rondom overlijden

Overlijden en de dood hebben de afgelopen decennia in Noord-Brabant de omgekeerde weg bewandeld als zwangerschap en geboorte. Zwangerschap en geboorte kwamen steeds verder uit de taboesfeer los en werden uitbundiger en feestelijker gevierd. Overlijden daarentegen is in de loop van de twintigste eeuw steeds verder uit het openbare leven verdwenen. Uitvaartcentra zitten nadrukkelijk aan de rand van steden en rouwen in het openbaar wordt niet snel als gewoon ervaren. We weten niet meer hoe we met de emoties om moeten gaan. Natuurlijk is er begrip voor, maar uiterlijk vertoon is niet gewenst. Dit terwijl rouwende mensen vroeger na het overlijden zelfs gedurende één jaar en zes weken in het zwart gekleed gingen. ■

Literatuur

- *Suikerbonen en beschuit met muisjes, Eetgewoonten bij sleutel-momenten in het leven* (2.pl.2005)
- Frans Schouten, 'Beleving als integraal concept, Verslag van het project Suikerbonen en beschuit met muisjes, in: *Levend Erfgoed*, jaargang 3, nummer 1 (2006)

Pracht en praal op kleine schaal

Een aanrader voor deze zomer is de tentoonstelling 'Pracht en praal op kleine schaal' in het Stedelijk Museum Zwolle. Op deze expositie worden allerlei prachtige kleine interieurs uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw getoond. De open interieurs zijn gemiddeld tussen de veertig en tachtig centimeter groot. Tot in de kleinste details zijn de kamers van burgergezinnen te aanschouwen. De vele verschillende stijlen, waarin de interieurs zijn uitgevoerd, zijn een lust voor het oog. Er valt steeds weer iets nieuws in te ontdekken.

De poppenhuizen, in totaal zo'n zestig exemplaren, zijn bijna zonder uitzondering afkomstig uit Duitsland. Het grootste deel komt uit Neurenberg en het achterland van Thüringen, van oudsher (vanaf de veertiende eeuw) het hart van de Europese speelgoedindustrie.

Traditionele rolverdeling

Vroeger speelden zowel meisjes als jongens met deze huizen. De jongens waren vooral in de weer met winkels, stallen en altaren, terwijl de meisjes vooral geïnteresseerd waren in de gewone

kamers en de keukens. De interieurs hadden een educatieve, opvoedende functie. Aan meisjes werd geleerd hoe zij in de toekomst leiding moesten geven aan het huishouden. Ze konden dan alvast oefenen hoe ze moesten optreden in het sociale verkeer en hoe ze om moesten gaan met het personeel. De maatschappelijke rolverdeling in de hogere, of rijkere, kringen was in de tijd vast omschreven. De kinderen kregen al van jongsaf aan mee hoe 'het hoorde'. De interieurs waren trouwens ook statussymbolen, gezien de ook in die dagen al hoge aanschafprijs.

De verzameling is bijeengebracht door een verzamelaarster die opgroeide in een laat negentiende-eeuws herenhuis in Utrecht. Later werd ze getroffen door de vergelijkbare sfeer van de poppenhuizen en interieurs. Ze was er zo van in de ban, dat ze een grote en kostbare collectie opbouwde. ■

De tentoonstelling 'Pracht en praal op kleine schaal' is tot 3 september te zien in het Stedelijk Museum, Melkmarkt 41 in Zwolle (www.museumzwolle.nl). Bij de tentoonstelling hoort een boek met tekst van Stine Dumarchaud en foto's van Harold Schuilenburg.

Alledaagse dingen

Tekst Ineke Strouken

Vlaflip

Het recept van de vlaflip - een deel yogurt, een deel vanille vla en rode limonade - werd uitgevonden door mevrouw Reuvers-Ulijn uit Oss in 1963. Vla had in die tijd een ouderwets imago, hoewel het toch door veel mensen nog werd gegeten. Haar man de heer Reuvers werkte als melkboer bij Campina, een grote zuivelfabriek. Hij introduceerde het nieuwe toetje bij zijn werkgever.

www.volkscultuur.nl

Zeventiende-eeuws kookboek

De verstandige kok verscheen in 1669 als onderdeel van een handleiding voor welvarende buitenhuisbezitters. Het vermakelijk landleven. Het is het enige gedrukte Noord-Nederlandse kookboek uit de zeventiende eeuw. Marleen Wille-

brands maakte het boek geschikt voor de hedendaagse keuken.

Marleen Willebrands, *de Verstandige Kok, de rijke keuken van de gouden eeuw* (Bussum 2006)

Circus lekkernijen

De Jumbo heeft speciaal voor het Jaar van het Circus een taart ontworpen, die niet alleen lekker en mooi is, maar waarbij u ook vrijkaarten krijgt van vier Nederlandse circussen. De taart is te bestellen bij alle Jumbo supermarkten.

Altijd al willen weten wat circusdirecteuren lekker vinden? Op de website www.jaarvanhetcircus.nl staan de recepten van de lievelingsgerechten van Maurice Hermans, Rob Ronday, Alberto Althoff, Hans Martens, Joop Teuteberg, Arlette Hanson, Kitty Hagen en anderen.

De jaren '60

Wie aan de jaren zestig denkt, herinnert zich de hippies, provo's, kabouters en dolle mina's. Het was een tijd van grote veranderingen. De vertrouwde gezagsstructuren van kerk, werk en gezin vielen weg en alles moest anders. De jeugd kreeg lang haar en kon zich dankzij de pil in de seksuele revolutie storten. In de huiskamer kreeg de televisie een prominente plek. Een boek vol herkenning en herinnering.

Jack Botermans en Wim van Grinsven, *De jaren '60* (Arnhem 2006)

Geschiedenis van het circus

Bent u geïnteresseerd in de geschiedenis van het circus? Dan heeft de Club voor Circusvrienden Nederland voor u een overzicht gemaakt van de mooiste en beste boeken op dat terrein. Zij hebben ook een lijst gemaakt van website's om uren over het internet te surfen. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur heeft voor u de geschiedenis van het circus beschreven en een spelletje gemaakt om uw kennis te testen.

Kijk op www.jaarvanhetcircus.nl

Inheemse bomen

Het Nederlandse en Vlaamse landschap wordt in toenemende mate gedomineerd door Amerikaanse eiken, fijnsparren uit Scandinavië en grove dennen die ook van elders komen. Daarom vraagt dit boek aandacht voor inheemse bomen en struiken als peperboompje, sleedoorn, wilg en berk.

Bert Maes e.a., *Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen. Herkenning, verspreiding, geschiedenis* (Amsterdam 2006)

Nationale Volkscultuurdag

Noteer vast in uw agenda! Op vrijdag 20 oktober komen wij weer bij elkaar op de Nationale Volkscultuurdag in Den Haag. Omdat dit jaar in het teken staat van circus worden wij ontvangen in de tenten van Circus Herman Renz op het Malieveld.

Vraag alvast een folder aan ncv@volkscultuur.nl

Hoe hoort het eigenlijk?

Amy Groskamp-ten Have was de eerste die de omgangregels voor een groot publiek op schrift stelde. Het boek had veel invloed. Vrijwel direct na het verschijnen in 1959 was de titel synoniem met etiquette. Deze hernieuwde en bewerkte

uitgave bewijst dat etikette helpt om respectvol met je medemens om te gaan.

Reinildis van Ditzhuyzen, *Hoe hoort het eigenlijk?* (Haarlem 2006)

Spreeken is zilver en kijken is goud

'Een oogje in het zeil houden', 'De hond in de pot vinden' of 'Water naar de zee dragen' zijn voorbeelden van spreekwoorden die wij allemaal dagelijks nog gebruiken. Vrijwel iedereen begrijpt wat ermee bedoeld wordt. En iedereen weet dat zo'n uitdrukking niet letterlijk genomen moet worden. Want wie draagt er nu werkelijk water naar zee?

Dergelijke zienswijzen zijn vaak al heel oud. Soms verwijzen ze zelfs naar al lang verdwenen gebruiken. Of naar in onbruik geraakte gereedschappen. Wie bijvoorbeeld iets 'aan de kaak stelt' zal zich er niet bewust van zijn dat een kaak vroeger een schandpaal was. Ook is degene die 'de huik naar de wind hangt' zelden in het bezit van zo'n zestiende-eeuws vrouwenmantel. En wie weet nog dat als 'de bom barst' oorspronkelijk gedacht moet worden aan een stop of kurk die uit een vat springt?

Verzamelingen

Spreekwoorden en gezegden vinden hun oorsprong in de boeken; van de klassieken (Plutarchus en Plinius), in de Bijbel en in literatuur van later tijden. Het verzamelen van spreekwoorden in boeken begon in de vijftiende eeuw. Van de humanist Erasmus van Rotterdam verscheen in 1500 een bundel spreekwoorden in het Latijn. Deze was bedoeld voor de leergierige student. In de loop van de zestiende eeuw verschenen de eerste bundels in de Nederlandse taal. In de eeuwen daarna zijn er tal van spreekwoordenboeken verschenen. Sommige hebben een stichtelijk karakter, andere richten zich op een bepaald thema, zoals spreekwoorden ontleend aan de scheepvaart of de dierenwereld.

Het meest compleet is het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* in drie delen van P.J. Harrebomée (Utrecht 1856-1870), waarin meer dan 42.500 spreekwoorden zijn opgenomen. De bekende zeventiende-eeuwse schrijver Jacob Cats heeft een aantal gezegden in de Nederlandse taal geïntroduceerd. Die hebben overwegend een opvoedend karakter. Van zijn hand is het boek *Spiegel van den Ouden ende Nieuwen Tijd, Bestaende uyt Spreeckwoorden ende Sin-spreucken...* (Den Haag 1632). Ook uit de volksliteratuur, zoals *Van den Vos Reynaerde*, kennen we spreekwoorden.

Alledaagse voorwerpen

Veel spreekwoorden danken hun betekenis aan voorwerpen uit de alledaagse omgeving. Het nut van die objecten wordt overdrachtelijk gehanteerd om een wijsheid onder woorden te brengen. Zo is een doofpot een koperen pot met een deksel waarin brandende kooltjes werden gedaan om uit te doven. 'Iets in de doofpot stoppen' betekent dat over een bepaald onderwerp niet meer gesproken wordt. De strekking van het spreekwoord ligt in het verlengde van de functie van de doofpot. Uit de landbouw en de rechtspraak zijn veel spreekwoorden voortgekomen. 'Te veel hooi op de vork nemen' verwijst naar het te zwaar beladen zijn van een hooiwagen. Het spreekwoord: 'het loopt met een sisser af' verwijst naar de bestraffing van een misdadiger in vroegere eeuwen, die in plaats van de doodstraf slechts met een brandmerk gestraft werd.

De tentoonstelling 'Spreeken is zilver, kijken is goud' is tot en met 3 september 2006 te zien in het Noordbrabants Museum, Verwersstraat 41, 's Hertogenbosch (www.noordbrabantsmuseum.nl). ■

Pieter Breughel de Jonge (1569-1638)
Als het kalf verdrinkt is, dempt men de put, 1599
Olieverf op paneel, 29,9 x 29,6 x 5,4 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

De veranda van Café De Zon

Verhalen van senioren in Wijk aan Zee

Tekst
Anna van Delft

In Wijk aan Zee komen vanaf januari 2005 elke dinsdag twintig senioren bij elkaar om te onderzoeken wat voor waarde hun levenservaring heeft. Ze deelden hun persoonlijke geschiedenissen en ontdekten dat de kijk op hun leven veranderde.

Er ontstond een vertrouwen waarin verschillende verhalen elkaar aanvulden. Nieuwe gedachten kwamen op over hoe ieder is omgegaan met de grote veranderingen in de twintigste eeuw. Opnieuw kijken naar je aandeel in de geschiedenis maakt contacten met andere generaties rijker.

Europees project

Wijk aan Zee is een dorp dicht bij stedelijke voorzieningen en de meeste mensen zijn er werkzaam bij de Hoogovens, in het toerisme en in het revalidatiecentrum. Wijk aan Zee wil als dorp behouden blijven en heeft een levendige uitwisseling met andere kleine plattelandsgemeenschappen die verenigd zijn in 'Cultural Villages of Europe'. In december 2004 werden drie van de Culturele Dorpen door de Toscaanse welzijnsinstelling Arca uitgenodigd deel te nemen aan het internationale project Anchise, een project over de leefsituatie van ouderen in dorpsgemeenschappen. Naast Wijk aan Zee waren dat het Toscaanse dorp Pergine Valdarno en het eiland Paxos aan de westkust van Griekenland. Pergine Valdarno kreeg als thema: ouderen en moderne technologie, Paxos zou zich richten op de leefstijl van ouderen. Wijk aan Zee kreeg als thema: de rol van ouderen als vrijwilliger in maatschappelijke organisaties. Na discussie is dat verbreed tot: levenservaring als bron van kennis.

In het project waren internationale uitwisselingen voorzien: drie weekenden in het voorjaar met groepen deelnemers uit elk dorp, in achtereenvolgens Pergine Valdarno/Florence, Wijk aan Zee en Paxos. Begin oktober was er een afsluitende bijeenkomst in Pergine Valdarno, met aansluitend een conferentie over het contact tussen de generaties. Er was grote belangstelling voor ons project uit veel

verschillende landen. Men vond ons werk inspirerend, omdat het niet alleen bijdraagt aan het welbevinden van de ouderen, maar ook aan de kwaliteit van het dorp. In de drie dorpen ontdekten we dat je kunt beginnen met een cursus, met praktische zaken of met vertellen, maar dat je toch alle drie moet doen om senioren een goede plek in het dorp te geven.

Door elkaar de verhalen van je leven te vertellen, krijgt je eigen geschiedenis een plaats.

Vertel me over jouw ervaring

Bert Kisjes had toen hij in Enkhuizen een cultureel centrum leidde, tien jaar lang genoten van de woensdagochtenden waarop hij ouderen had uitgenodigd hun verhaal te vertellen. Nu hij zelf 65 werd, nodigde hij mij uit om in dit project in Wijk aan Zee de groep te begeleiden. Ik had in de Utrechtse wijk Lombok een groep Turkse, Marokkaanse en Nederlandse senioren begeleid, samen met Christina Mercken die er voor het NIZW het boek *Een buurt vol verhalen, integratie van generaties en culturen door buurt-reminiscentie* over schreef. Ik nam me voor om in Wijk aan Zee de mensen niet anders aan te spreken dan mijn eigen ooms en tantes en oudere kennissen, niet les te geven of te regisseren, maar jong gezelschap te zijn, te zien wat ik van hen zou kunnen leren, en als ik wilde sturen dat in informeel repertoire te doen.

Bert Kisjes en Jan de Wildt van Stichting Cultureel Dorp nodigden mensen uit deel te nemen. We begonnen met zestien mannen en vijf vrouwen in leeftijd variërend van 65 tot 87 jaar, mensen die als fabrieksdirecteur of electriciën, als vrouw van de politiemann, of in de ziekenzorg, de milieubeweging, de kerk, de sport of de middenstand actief in het dorp zijn geweest.

De deelnemers verdeelden zich in twee groepen, die wekelijks op dinsdagmorgen en dinsdagmiddag bijeenkwamen in Café de Zon, rondom een grote tafel. We spraken af dat elke keer één persoon zijn verhaal zou vertellen. Levensverhalen zijn toch allemaal hetzelfde, vroeg iemand bij de kennismakingsbijeenkomst, en worden dat geen open deuren? Ik zei: een open deur is iets wat iemand zelf niet van belang vindt, als je kiest wat je zelf belangrijk vindt om te vertellen dan zullen de anderen luisteren. We vroegen dus niet om een levensverhaal, maar in feite vertelde iedereen een vorm van levensverhaal. Ononderbroken.

Het verhaal kon in een half uurtje uit zijn, maar meestal spraken mensen ruim een uur, waarna er doorgepraat werd over de onderwerpen uit het verhaal. Juist omdat we niet onderbraken, ontstond er bij de luisteraars een mengeling van wat ze hoorden en wat ze er zelf bij dachten, en dat verrijkte hun kijk op de dingen. Soms vertelde iemand iets zuurs, maar onder een zeurverhaal zit vaak een verlangen, en als je dat ziet, dan kan dat verlangen tot leven komen. Toen iedereen aan de beurt was geweest, wilden mensen meer vertellen. En anders.

Ik dacht dat ik iedereen wel kende in het dorp

In een centrum in de stad kunnen mensen ook bij elkaar komen om levensverhalen te vertellen, maar in een dorp zie je elkaar daarna ook bij de winkel. Dit maakt dat mensen zelf moeten bedenken wat ze wel en niet vertellen. Maar als het vertrouwen er is, wordt het terrein waarover je kunt uitwisselen ruimer en ontstaat er een vertrouwd netwerk van mensen die je niet kende of die je je leven lang al kende, maar die je toch heel anders bent gaan zien.

Wat vertellen mensen over hun leven? De standaardindeling: ouderlijk huis, opleiding en werk, kinderen, verhuizingen is voor hunzelf niet nieuw. De een vertelde over hoe zij op allerlei manieren zieken verzorgde in het dorp, een ander over zijn werk als timmerman met lastige jongeren die opbloeden van het praktisch werk, een derde over hoe het werk in de staalfabriek veranderde, een vierde over wat het betekende om middenstander in een dorp te zijn. 'Een wezenlijke verdieping van je eigen omgeving. De mensen in die omgeving krijgen kleur en klank.' waren de reacties.

Bij iedereen bleek het gebied tussen openbaar en privé, het vrijwilligerswerk in allerlei vormen, een belangrijk stuk van de kwaliteit van leven te vormen. 'Het dorp wordt een dorp van mensen, we moeten het hier niet hebben van instanties en we houden niet van advertenties voor vrijwilligers. Zo leer je de mensen kennen en weten we aan wie we wat kunnen vragen.'

De veranda van café de Zon

Gaandeweg zag je een andere opbouw van de verhalen ontstaan, die passen bij de reflectie, bij de vrijheid die ouder worden kan betekenen. 'Mijn jeugd was in de crisistijd, na de oorlog werd de wereld steeds meer maakbaar, dat was fascinerend, maar na die opbouw groeide er niet meer zoveel.' 'Ik deed wat er van me gevraagd werd, tot het moment dat ik mijn eigen weg koos, mijn kinderen waren toen al groot.'

De oorlog heeft in de levens van al deze mensen een rol gespeeld: angst als kind, niet weten wat er aan de hand was met een broer of oom, honger, dienst in Indië, geen school, of minder erge dingen; maar nooit een voorspelbare opleiding of baan. Gaande-

Senioren vertellen elkaar hun eigen geschiedenis.

weg veranderden de gesprekken over de oorlog - van het uiten van meer of minder traumatische ervaringen -, naar het besef hoe het verlangen naar vrede en democratie hun maatschappelijke opstelling richting heeft gegeven en vervolgens naar discussies over internationale samenwerking in Europa. 'De wereld is niet maakbaar, maar wel beïnvloedbaar.' Ook over wat er veranderd is in de twintigste eeuw werd met steeds meer diepgang verteld.

De derde levensfase is een periode waarin reflectie op het leven past.

Onze bijeenkomsten hadden iets tussen openbaar en besloten, als een veranda tussen de binnenruimte en de wereld, een ruimte die groter, warmer en toegankelijker werd. Voor sommigen is dan het gesprek voldoende, die gaan gelukkig naar huis met een mooie gedachte. Voor anderen is er de wens om er ook concreet iets mee te doen in het dorp: een werkplaats voor jongeren maken, een voorziening bevechten voor ouderen die in het dorp willen blijven als ze hulpbehoevend zijn, het dorps huis levendig maken. Die concrete wensen hebben we in deze vorm niet kunnen verwezenlijken.

De eerste keer centraal

Voor de meeste deelnemers was het de eerste maal, dat ze in een groep het verhaal van hun leven vertelden. Dat liet hen niet onberoerd. 'Het was heel wat om over mijn eigen leven te vertellen, ik had nooit gedacht dat er zoveel los zou komen.' 'Door dit te doen, dwing je jezelf oude dingen te ordenen.' 'Verrassend om je eigen geschiedenis voor je te zien, je moeilijke momenten in je leven krijgen een plaats.'

Voor de mensen uit Griekenland en Italië was het heel nieuw om te zien hoe wij vertelden. 'Zitten jullie niet elke dag op een bankje in het dorp te vertellen?' vroegen onze mensen. 'Jawel, maar dan hebben we het niet over zulke dingen', ontzenuwden zij onze vooronderstelling. Zo individueel, dat waren zij niet gewend. De Grieken gingen ook hun levensverhaal vertellen. In het gemeente-

huis van Paxos vertelde Penelope ons in haar mooiste jurk haar levensverhaal. Een leven met oorlog en armoede, maar ze straalde. We klaptten, en zij ging de zaal in en gaf ons allemaal met een hand, bedankte ons. We applaudisseerden niet voor haar verhaal, maar voor haar leven! De Italianen namen het woord en excuseerden zich voor het oorlogsleed dat de Italianen, hun ouders, de Grieken hadden aangedaan. Dat had hun geraakt, dat wisten zij nog niet. De oorlog is daar nooit op die manier verwerkt.

Het vertellen van het levensverhaal voorziet kennelijk in een behoefte. De derde levensfase is een periode waarin reflectie op het leven past. De vraag is of er in onze van communicatie doortrokken maatschappij wel voldoende mogelijkheid is om aan die behoefte tegemoet te komen. In alle drie de dorpen werd gevraagd om een plek om bij elkaar te komen om te praten. De gebouwen om dat te doen zijn er wel, een café volstaat, maar er is niet een goede plek voor in de cultuur.

Contact tussen de generaties

Ik vind deze dinsdagen weldadig. Mijn ontmoetingen met ouderen in mijn familie en mijn buurt zijn nu meteen interessanter en ik praat met mijn vrienden over hoe wij oud willen worden. Over ouderen wordt (grof gezegd) gedacht in de sfeer van zorg, of in de sfeer van luxe vakanties. Maar er is meer. De levenservaring van senioren zou veel serieuzer genomen moeten worden in het maatschappelijk debat. En in kleiner verband merkte ik dat er ouderen zijn die niet over hun leven kunnen vertellen aan hun kinderen, en die dan door met andere ouderen te spreken hun eigen verhaal vlot trekken, waardoor de kinderen wel geïnteresseerd raken. 'Wat doen jullie toch op die dinsdagen?' En dan begint vader te vertellen, eerst over de algemene onderwerpen, en dan over zijn leven.

Dit artikel is geschreven eind 2005. Intussen is de groep doorgaan en wordt er aan gewerkt om op allerlei plaatsen in Noord-Holland dergelijke groepen te beginnen. Zij hopen dat in heel Nederland senioren hun persoonlijke geschiedenis aan elkaar en aan anderen gaan vertellen. ■

Meer informatie: avdelft@dds.nl, www.progettoanchise.com en www.cultural-village.com

Sport van zolder

Titsenbollen en repen in Moergestel

In Moergestel organiseerde vrijwilligersorganisatie Wiekentkunst met steun van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur een manifestatie rond traditionele sporten en spelen. Met een beperkt budget, maar door de inzet van vele inwoners van Moergestel wist men veel geschiedenis uit de schuren en zolders te toveren.

Wie heeft wel eens gehoord van 'titsenbollen'? Een spel dat kinderen vóór de Tweede Wereldoorlog speelden op de straten en kerkplein van Moergestel. Deelnemers plaatsen een of meerdere munten op een steen. Met een metalen bal of kogel wordt van een afstandje op de munten gegooid. Bedoeling is de munten zo te raken dat ze opwippen en draaien van kop naar munt of omgekeerd. De gedraaide munt is voor de gooier. Achter de kerk midden in het dorp wierpen op zondag 24 juni jong en oud op de steen met eurocenten. De zware stalen kogels (tot vier kilogram) vormen een kostbaar bezit. Deze bollen werden door de plaatselijke smid geleverd en waren oorspronkelijk kogels uit afgedankte kogellagers van landbouwwerktuigen en karren.

Zoektocht op zolders

De kogels kwamen te voorschijn na een zoektocht op zolders. De spelers hadden hun kostbare bezit uit het verleden trouw bewaard. Eén exemplaar was helemaal gebutst door het vele gebruik. Opvallend is dat de jongelingen op 24 juni moeite hadden de munten goed te raken. Een Moergestelse opa met hoedje glimlachte toen hij het ploffen van de kogel op de steen zag. Eerst weigerde hij bescheiden deel te nemen, maar hij pakte toch de ijzeren bal op toen deze in zijn richting kwam. Met één zwerige zwaai belandde zijn bal op de rand van een muntje, dat tollend recht omhoog schoot. Ervaring verloor je niet.

Het titsenbollen is één van de spelen die uit de vergetelheid ontruikt zijn. 'De activiteiten van Wiekentkunst passen daarmee wonderwel binnen de ideeën van UNESCO over het immaterieel erfgoed' concludeerde medeorganisator Paul Spapens in zijn ope-

ningsspeech. In 2003 is door de UNESCO namelijk de Conventie ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed aangenomen. Orale tradities maar ook podiumkunsten, sociale praktijken, rituelen en feestelijke gebeurtenissen, kennis van en praktijken rond de natuur en het universum en ten slotte het traditionele ambacht, behoren allemaal tot het niet-tastbare erfgoed. Het initiatief van de internationale cultuurorganisatie om ook dit erfgoed te gaan beschermen, kan dus heel goed op lokaal niveau worden uitgewerkt.

Doorgeven aan jongere generaties

De bedoeling van Wiekentkunst is dat met deze dag de kennis van oude sporten en spelen doorgegeven wordt aan volgende generaties. De drie basisscholen in Moergestel werden daarom nauw betrokken bij het project. De leerlingen kregen het spelletjesboekje Traditionele spelletjes vur de spulplots uitgereikt en voor

In Moergestel deed men onderzoek naar oude en nieuwe sporten en spelen.

leerkrachten was er speciaal achtergrond documentatie samengesteld. 'Zo bereik je de jeugd het beste', zegt Hennie van Schoten voorzitter van Wiekentkunst. 'De ene school staat wel meer voor dit soort dingen open dan de andere, maar dat heeft niet zozeer te maken met het onderwerp als met de sfeer op de school. De belangstelling voor het onderwerp is op alle scholen groot.'

De voorbereiding van een dergelijk evenement vergt veel tijd. 'Je moet de informatie overal vandaan halen en je moet de mensen warm maken voor het onderwerp.' Door gesprekken met bewoners kwamen de meest verrassende zaken boven water. Zo ontdekte de organisatie dat de drie gilden van Moergestel een aantal kinderspelen hadden gemaakt voor hun jaarlijkse evenementen. 'Ik heb laatst de tekeningen ontdekt in het archief en ze zijn echt

Tekst

Piet de Boer

Foto

Peter Ligtenberg

De gilden hadden een aantal spelen op zolder, ooit gemaakt voor evenementen.

dertig jaar geleden ontworpen,' zegt Paul Spapens trots. Eén van de spelletjes is het ringsteken. Een geel, houten paard rolt een helling af en met een prikstok moet de ruiter een ring steken. Jaren ongebruikt opgeslagen en nu weer voor iedereen toegankelijk. De vondst van de gildenspelletjes was een schat voor de organisatie. De spelen ringwerpen, kegelen, zwierbollen en blikgooien stonden op zondag 24 juni met hun suikerzoete kleuren te glimmen in de zon.

Gezusters Smits

Ook de interviews met de gezusters Leen (94) en Jo Smits (90) waren een goudmijn. Spelletjes werden vroeger niet schriftelijk vastgelegd en speelgoed was beperkt aanwezig. Gebruik maken van mondelinge geschiedschrijving is dan een van de weinige onderzoeksmogelijkheden. Familielid Noud Smits tekende uit de monden van deze dames tientallen spelletje met liedjes en spelregels op. Bijna zeventig spelletjes staan er in het oudste deel van het boekje: 'Kënderspeulen op de spulplots'. Veel spelletjes speelden de kinderen Smits op het schoolplein. Van heel gewone als 'listen' (tikkertje), 'repen' (hoepelen) en

'piepelen' (verstoppertje) tot bijzondere varianten van het kuiltje-knikkeren. In Moergestel gooiden ze niet alleen knikkers en stuiters, maar ook tuinbonen. In de zomermaanden (vooral juni-augustus) wierpen de kinderen vanaf ongeveer drie meter de twee of drie bonen richting een kuiltje in de grond. De bonen in het kuiltje waren voor de gooier. Viel de boon buiten het kuiltje dan mocht je nog een tweede poging wagen en de boon met een vinger naar het potje 'knippen'. Mislukte dat, dan ging de beurt naar de volgende.

Inventarisatie

De spelletjes die vandaag de dag gespeeld worden op de speelplaats zijn geïnventariseerd door Frans van Hest. Tientallen jaren was hij leerkracht in Moergestel. Conclusie: er wordt nog steeds veel gespeeld, ondanks televisie, dvd en computer. De inventarisatie leverde tweeëntwintig spelletjes op zonder en tien met liedje of versje. Aardig is ook dat de onderwijzer vijf aftelrijmpjes noteerde. Zoals 'steen, papier, schaar' en het wat grovere 'drop, drop, drop, flikker jij maar op'.

Er zijn veel overeenkomsten tussen de spelletjes. Tikkertje, verstoppertje en knikkeren zijn nog populair. Maar ook skeelers en 'doen, durf of waarheid' staan in de lijst. De laatste is de kindervariant van een Amerikaans spel waar de deelnemer eerst moet kiezen tussen de waarheid vertellen, een opdracht vervullen of toegeven iets te durven of niet. Het spelletje werd wellicht populair door Amerikaanse televisieseries of door de scène uit de film In bed with Madonna waar de zangeres het spel truth or dare speelt met een aantal crewleden. Zo actualiseren televisie en film de spelcultuur op het hedendaagse schoolplein in Noord-Brabant.

Vernieuwing

Het initiatief van Wiekentkunst laat zien dat spelletjes en traditionele sporten uit verleden en heden een boeiende vorm van erfgoed zijn, dat heel goed via plaatselijk onderzoek zichtbaar gemaakt kan worden. Door interviews, observaties op het schoolplein en het speurwerk in archief, op zolders en in schuren bij cafés komt snel veel materiaal te voorschijn. Het doorgeven van deze erfenis gaat vooral via de schoolkinderen van nu en door de gevonden schatten in een boekje vast te leggen. Met het evenement 'Wie kent Géésel spuls' heeft Moergestel een deel van haar eigen erfgoed opgedoken en doorgegeven aan een nieuwe generatie. ■

Een jaar lang Volkscultuur Magazine voor maar € 20,- !

Wilt u op de hoogte blijven van de ontwikkelingen op het gebied van volkscultuur en immaterieel erfgoed? Neem dan een abonnement op Volkscultuur Magazine.

Word nu abonnee en ontvang een welkomstgeschenk cadeau.

Stuur onderstaande bon naar: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht (tel: 020-2760244, fax: 030-2736111, email: ncv@volkscultuur.nl).

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op Volkscultuur Magazine.

Naam: _____

Instelling: _____

Straat: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Telefoon: _____

Email: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Colofon

Volkscultuur Magazine
jaargang 1, nummer 2, zomer 2006

Volkscultuur Magazine
is een uitgave van het Nederlands Centrum
voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Donderstraat 1, 3527 JA Utrecht
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
tel: 030-2760244, fax: 030-2736111
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
drs. Piet de Boer
dr. Albert van der Zeijden

Foto omslag: Jan Stads

Opmaak en druk:
Drukkerij Libertas, Bunnik

Volkscultuur Magazine verschijnt vier keer per
jaar. Een abonnement kost € 20,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk op
1 december aan de administratie zijn doorgegeven.

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden over-
genomen en/of vermenigvuldigd zonder
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om recht-
hebbenden van copyright te achterhalen.
Mochten er personen of instanties zijn die menen
aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan
wordt hun vriendelijk verzocht contact op te
nemen met de uitgever.

ISSN 1872-5090

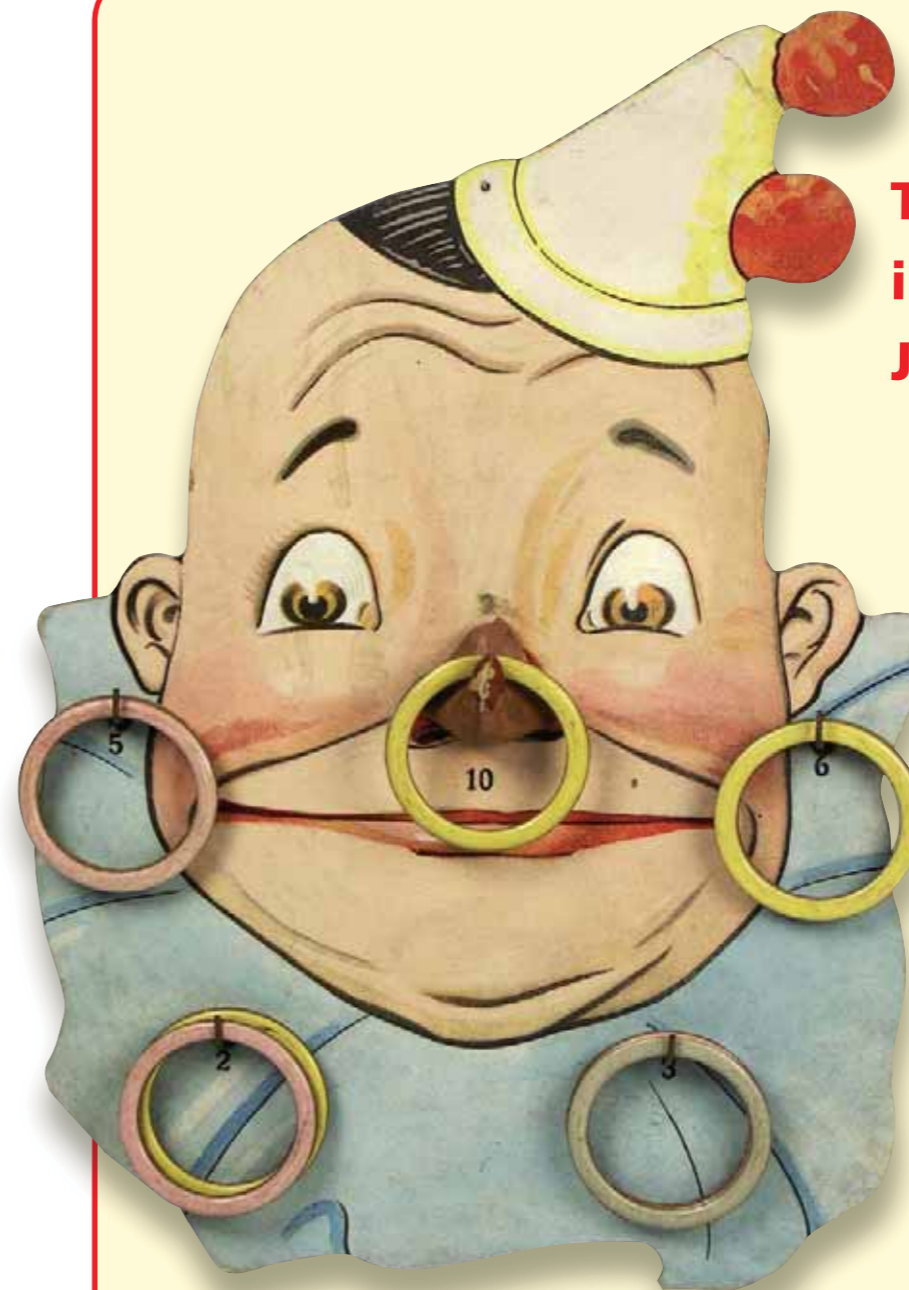
Tentoonstellingen in het kader van het Jaar van het Circus 2006

Hooggeëerd publiek.....!

In het Oude Ambachten en Speelgoed Museum in Terschuur kunt u tot en met 26 november kennis maken met de bonte wereld van leem en zaagsel. Miniatuur circussen, waaronder het door Toni Boltini zelf vervaardigde model van Circus Boltini en circustransporten van onder andere Circus Chipperfield zijn opgebouwd. De expositie 'De Wondere Wereld van het Circus' is te bezoeken in het Oude Ambachten en Speelgoed Museum, Rijksweg 87, Terschuur (www.ambachtenmuseum.nl).

Het Museum van de Twintigste Eeuw in Hoorn heeft tot en met 30 september een expositie over de geschiedenis van tweehonderd jaar circus. Oude affiches, foto's, films en modellen vertellen over circussen als Toni Boltini, Renz, Corty-Althoff, Krone Sarrasani en vele anderen. De tentoonstelling 'Hooggeëerd publiek, het Circus in Nederland' is te zien in het Museum van de Twintigste Eeuw, Bierkade 4 in Hoorn (www.museumhoorn.nl).

Het Speelgoedmuseum Deventer brengt aan de hand van zijn collectie speelgoed de geschiedenis van circus in beeld. 'We spelen circus' is tot en met 5 november te bekijken in het Speelgoedmuseum Deventer, Brink 47 in Deventer (www.deventermuseum.nl).

Voor meer informatie over de tentoonstellingen en het Jaar van het Circus kijk op www.jaarvanhetcircus.nl en vraag de gratis circuskrant aan.